

Tijdschrift voor geschiedenis van stad en provincie Utrecht • 88^e jaargang • februari 2015 • losse verkoop € 3,00

Oud Utrecht 1

hart voor historie en cultureel erfgoed in de provincie Utrecht

Vetkuiven en Sjorsklanten op de vuist

Dudok, architect schouwburg, voor de Eeraad

Don Roberto, hoeder Italiaanse gastarbeiders

IK

GEEF OM

13.9 2014 – 1.3 2015
Naastenliefde
door de eeuwen heen

JOU!

GRESNIGT
&
VAN KIPPERSLUIJS
Advocaten

Gresnigt & Van Kippersluis Advocaten is een advocatenkantoor met vestigingen in Utrecht, IJsselstein, Woerden en Deventer.

De juridische dienstverlening kenmerkt zich door een gedegen aanpak en een persoonlijke benadering. Op deze wijze is Gresnigt & Van Kippersluis Advocaten al meer dan vijftig jaar met recht een goede partner.

Voor meer informatie: mr J.J. Degenaar, Biltstraat 97, Utrecht (030 - 231 66 31) of www.gvk-advocaten.nl

Nu verkrijgbaar:
Het jubileumboek van het Utrechts Monumenten Fonds

Ingmar Heytze is in de wereld van Utrechtse monumenten gedoken. Dat inspireerde hem tot een reeks nieuwe gedichten en poëtische verhalen over en van bewoners van de panden van het UMF, uit het verre en recente verleden en heden. Met prachtige foto's van Daan Verschuur.

Verkrijgbaar voor € 17,50 bij het UMF, Lange Nieuwstraat 53

De kracht in vellen offset

Roto Smeets

Een bedrijf dat vecht voor de successen van zijn opdrachtgevers. Roto Smeets GrafiServices is gespecialiseerd in vellen offset en bedient zijn nationale en internationale opdrachtgevers vanuit twee locaties. Van advies tot persoonlijke begeleiding van pre-media, nabewerking, pre-distributie tot distributie.
Strong, sharp, safe & fast.

GrafiServices

Utrecht

T 030 - 282 28 22

Eindhoven

T 040 - 250 50 00

www.rsgrafiservices.nl

rsgrafiservices@rotosmeets.com

Roto Smeets GrafiServices is onderdeel van Roto Smeets Group.

VAN ZOELLEN
AANNEMERSBEDRIJF

Uw aannemer:

- flexibele organisatie
- uitstekende prijs/kwaliteit verhouding
- tevreden klanten bepalen ons succes
- wij doen wat we zeggen
- grote betrokkenheid bij klant en project
- wij maken bouwen voor de opdrachtgever tot een feest

Meer weten? Bezoek onze website www.vanzoelen.nl

aannemersbedrijf van Zoelen bv
Nevadadreef 58, Utrecht
tel 030 - 263 11 11

Inhoud

4

David Keuning

Graansilo of Schouwburg?

Nazi-lofzang op zijn ontwerp bracht architect Dudok voor de Ereiraad

10

Ton van den Berg

De veldslag op het Herdersplein, 28 mei 1965

Op de vuist 1

16

Pepijn van Doesburg

De musicerende engelen van Henrick Bontmaker

De latei uit de Dom in het Centraal Museum geïdentificeerd

21

Signalement

22

Ton H.M. van Schaik

De Utrechtse jaren van don Roberto

Aalmoezenier van de Italiaanse gastarbeiders

27

Agenda

Omstreden ontwerp

De nieuwe Utrechtse Stadsschouwburg van Willem Dudok, geopend in 1941, werd zowel geprezen als verguisd. In nationaalsocialistische kringen werd het ontwerp afgekraakt. Het Duitse architectuurtijdschrift Moderne Bauformen was juist erg enthousiast. Die publicatie bracht Dudok na de oorlog voor de Ereiraad. Had hij er zelf actief aan meegewerkt?

Sjorsklanten versus Vetkuiven

'Oog in Al werd toneel van bendenoorlog' kopte het UN op 29 mei 1965. Een dag eerder kwam een lang sluimerend conflict tussen twee Utrechtse jeugdgroepen, de Vetkuiven en de Sjorsklanten, tot een uitbarsting. Eerste aflevering in de nieuwe serie 'Op de vuist'.

Aalmoezenier der Italianen

In 1962 benoemde kardinaal Alfrink pater Robert Lambriex tot aalmoezenier voor de Italiaanse gastarbeiders. Ruim twintig jaar lang zou 'don Roberto' een grote bijdrage leveren aan hun integratie.

□ OMSLAG: EEN 'SJORSKLANT' BEKIJMT HET BEELD 'DE AMBTENAAR' ACHTER HET STADHUIS OP 24 OKTOBER 1965.

FOTO L.H. HOFLAND | HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL.

Graansilo of Schouwburg?

Nazi-lofzang op zijn ontwerp bracht architect Dudok voor de Eereraad

De Utrechtse Stadsschouwburg, geopend in 1941, ondergaat een grote renovatie. Doel is het theatergebouw functioneler en aantrekkelijker te maken én een aanzien te geven dat weer recht doet het oorspronkelijke ontwerp van architect Willem Dudok. In de oorlogsjaren oogste Dudoks schepping zowel zeer negatieve kritiek als grote bewondering. De jubelzang in het Duitse architectuurtijdschrift Moderne Bauformen bracht de architect na de oorlog kortstondig in de problemen.

Gezicht op de entreekant van de Stadsschouwburg, jaren 40.

□ FOTO G.J. LAUWERS, GEMEENTE UTRECHT DIENST OPENBARE WERKEN
| HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

De Stadsschouwburg werd, na een lange en tumultueuze ontstaansgeschiedenis, in gebruik genomen in september 1941.¹ Tijdens de ontwerpfase, van november 1937 tot februari 1939, hadden de kranten al bol gestaan van de kritiek, die zowel betrekking had op de keuze voor het Lucasbolwerk als bouwlocatie als op het ontwerp zelf.² In de Nederlandse legale pers was ook na de oplevering het oordeel overwegend negatief. De scherpste kritiek van die zijde kwam van *De Telegraaf*. In juni 1941 verscheen onder de kop 'Silo of Schouwburg?' een uit-

W.M. Dudok als architect publieke werken Hilversum, 1953.

□ FOTO STREEKARCHIEF GOOI- EN VECHTSTREEK / GOOIENVECHTSTORISCH.NL

gebreed en enigszins opruiend artikel van A.U. Ingwersen, een Amsterdamse architect die regelmatig voor het dagblad over zijn vakgebied schreef.³ In zijn artikel uitte Ingwersen kritiek op het gesloten karakter van het gebouw; hij vond al die blinde bakstenen muren maar niks en vroeg zich af of Dudok het misschien door zijn eerdere successen te hoog in de bol had gekregen: 'Een wáár kunstenaar was nooit een Narcissus, die zich het meest verlustigde in zichzelf. De kunstenaar moet dienstbaar blijven aan de mensheid, aan de gemeenschap, aan de burgerij van stad en land. Doet hij dit niet, dan is hij een onnutte dienstknecht.' Ingwersen hanteerde hier het argument van de collectiviteit: de kunst moet in dienst van de gemeenschap staan. Het was een van

de maatstaven die nationaalsocialistische cultuurtheoretici hanteerden bij de beoordeling van kunst, en Ingwersen vond dat Dudok volgens deze maatstaf faalde.⁴ Ingwersen wil de verantwoordelijken voor dit gebouw in het openbaar aan de schandpaal nagelen: 'Waar dat groote gemetselde gevaarte aan dien prachtige ouden singel voor dienstbaar gemaakt kan worden, daar het noch voor eenig geestelijk noch voor een natuurlijk doel geschikt is? Wel schilderen - en dat met letters van een meter hoog, want dat kan hier heel goed - de namen der

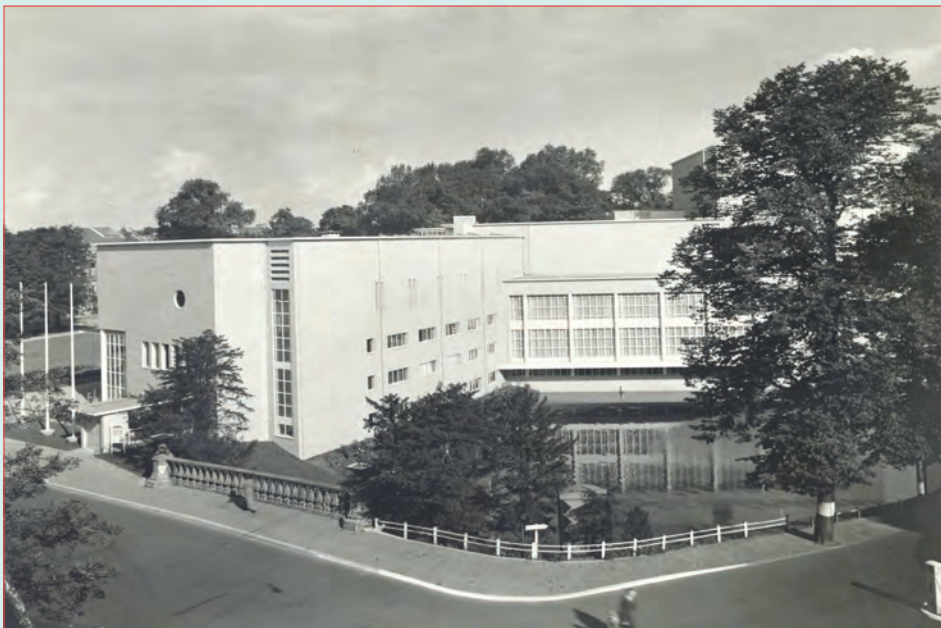
David Keuning

Bouwkundig ingenieur, verricht een promotieonderzoek naar de architecten van de Nederlandse en Duitse Kultuurkamers.

mensen op, die aan het ontstaan van deze misère hebben medegewerkt. Opdat er toch eindelijk eens een afschrikwekkend voorbeeld gesteld worde tegen zulk soort misdaden.' Het opruiende karakter van het artikel manifesteerde zich aan het eind: 'Zoo moesten de inwoners van Utrecht eischen, dat deze steen des aanstoots verwijderd werd. Ik zou het volkomen kunnen begrijpen, wanneer er een oproer ontstond over dit geval. Er is waarlijk om minder oproer gemaakt.' Het artikel miste zijn uitwerking niet. Dudok beweerde na de oorlog dat hij na de publicatie van dit artikel verschillende dreigbrieven had gekregen, waarvan er in elk geval één bewaard is gebleven (zie kader op pagina 6). Ook in *Het Volk*, dat voor de oorlog was verbonden met de NSDAP, maar na 22 juli 1940 onder leiding kwam van M. Rost van Tonningen, verschenen afkeurende stukken. In twee artikelen uitte M. Wolters, kunstredacteur van die krant, scherpe kritiek op het gebouw.⁶ 'Van de voorkant en van de kant van de Lucasbrug mag men het geval nog toonbaar noemen', schreef hij, en 'maakt het zelfs een vrolijke indruk, voor haastigen reizigers, die uitkijken naar een gezellig café-restaurant, maar aan de kant van de Singel is het een afschuwelijke ergernis, deze lompe, plompe, gele sigarenkist'.

'Volop Nederlandsch'

Niet alle legale kranten waren zo negatief. De *Arnhemse Courant* sprak bijvoorbeeld van 'een waardig huis' met 'een sterke ruimtewerking'.⁷ Het *Utrechtsch Nieuwsblad* voorzag al in mei 1941, toen de steigers van de gevels waren verwijderd, dat de negatieve geluiden, waarmee de totstandkoming van het gebouw tot dan toe gepaard was gegaan, niet zouden verstommen. De auteur vergoelijkte de kritiek ech-

Gezicht op de Stadsschouwburg; op de voorgrond de Stadsbuitengracht en de Lucasbrug.

□ FOTO A.G. VAN AGTMAAL | HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELD-MATERIAAL

UITERST VERTROUWELIJK !!!!!

Architect W.M. DUDOK te HILVERSUM

Waarde Dudok,

Als medewerker uit je ONMIDDELIJKE omgeving moge ik voorshands je vertrouwen winnen. Dit schrijven betreft het artikel in de *TELEGRAAF* over je "schepping" in Utrecht van je "ruim, praktisch en imposante Schouwburg" in Utrecht !.

Deze graansilo had reeds lang mijn bijzondere nationaal-socialistische verachting. Eerstens omdat een kind het ontwerpen kan en tweedens omdat het later ons, Nationaal-Socialisten, weer zooveel moeite kosten zal het "bouwwerk" met dynamiet te doen verdwijnen. Wij Nationaal-Socialisten hebben hekel aan alle vergeefsche arbeid en wij hebben ook een hekel aan alle geldgeklop!

Dat jij, Dudok, tien procent van je graansilo-ontwerp in je zak steekt, gelijk je nonsens van het Hilversumse Raadhuis, en je nonsens van je AVRO-studio, dat "luciferdoosje op plaatjes", hindert ons.

Wij achten het onze plicht een afschrift van dit schrijven te zenden aan

1. De Telegraaf
2. De Beweging der Nationaal Socialisten te Utrecht
3. Behoorlijke Binnenarchitecten te Amsterdam

De Heer Ingwersen bestempelde je "goedkope schandalen" eens met "Bollen-schurenarchitectuur". Welnu, wees gewaarschuwd, als straks de N.S.B. jóu te controleren krijgt, zullen wij zorgen dat je de honderdduizenden die je zonder eenige moeite, door je kinderontwerpjes in je zak hebt doen glijden, wij weer terug krijgen... en wel speciaal te behoeve van de arme broodlooze architecten die door jou moois geen platvoet aan den grond kunnen krijgen.!!

Wanneer dit tijdstip plaats heeft weet ik niet; ik raad je sterk aan alle eventuele aanbiedingen van "graansilo-ontwerpen" te weigeren... daar je ze van daag of te morgen toch af te breken krijgt... Plus terugstorten van alle opgestreken tien procent "graansilo-provisies"!.

HOUZEE !!

Je dacht zeker, dat spelletje van rechte lijntjes, kinderblokkies en lucifertjes nog lang zou duren! Haalt je de koekoek! Jouw ontwerp voor de Stedelijke Schouwburg te UTRECHT is nog veel te goed voor de GEVANGENIS, waar we jou nog eens in zullen plaatsen. Neen, broer je tien Procent zijn je te gemakkelijk in je zak gevallen. Den volgende keer maken we je levensgroot bekend in... de MISTHOORN!!!⁵

ter en trok een vergelijking met het stadhuis op de Dam en de Beurs van Berlage, beide in Amsterdam, die na hun voltooiing ook heel wat stof hadden doen opwaaien. 'Nu behoort dit alles reeds tot het verleden, en welhaast niemand zal er nog aan denken deze gebouwen "modern" of "bizar" te vinden. Zoo zal het zeer zeker óók met dezen schouwburg gaan, totdat men die als waardevol element in de eindeloze ontwikkeling der architectuur heeft leeren verstaan.'⁸ Ook J.G. Wattjes mengde zich in de discussie over het nationalistische gehalte van de schouwburg. 'Architectonisch is hier een hoogst belangrijk en echt Nederlandsch bouwkunstwerk tot stand gekomen,' schreef hij in *Het Bouwbedrijf en Openbare Werken*, 'volop Nederlandsch, omdat daarin de technische middelen van eigen tijd in een Nederlandsche geest, in Nederlandschen vorm verwerkt zijn'.⁹ Hij vond dus dat het gebouw, juist door het moderne voorkomen, typisch Nederlands was.

Wat de illegale pers betreft: die had over het algemeen wel wat anders aan het hoofd dan architectuur- en kunstkritiek, maar toch ging ook hier de opening van de schouwburg niet ongemerkt voorbij. Zo scheef *De Verrekijker*, een krant die eerst in Dordrecht en later in Haarlem werd uitgegeven door J. Verhagen: 'Architect Dudok heeft te Utrecht een nieuwe Schouwburg gebouwd, die thans gereed is gekomen. Men zal echter tevergeefs naar uitvoerige beschrijvingen van het gebouw in "onze pers" zoeken. De nazi-warhoofden, die in ons land de lakens uitdelen, zijn namelijk van mening, dat Dudok's architectuur niet "Völkisch" genoeg is.'¹⁰ (De bewering dat in de pers - legaal of illegaal - nauwelijks beschrijvingen van het gebouw verschenen, was dus onjuist.)

Publiek in de grote zaal tijdens de eerste voorstelling op 4 september 1941.

□ FOTO POLYGOON, NEDERLANDS FOTOBUREAU | HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

Lof uit nazi-Duitsland

Terwijl Dudok in Nederlandse nationaal-socialistische kringen tot de grond toe werd afgekraakt, was hij in nazi-Duitsland bepaald populair. Zo verschenen in *Das Gesicht der Niederlande* naast foto's van historische grachtenpandjes, blonde Friese jongetjes en de Volendamse vissersvloot twee moderne gebouwen: het stadhuis van Hilversum en het monument op de Afsluitdijk, beide ontworpen door Dudok.¹¹ Het boek werd gepubliceerd in opdracht van Seyss-Inquart en geschreven door SS-Obersturmführer Ernst Leutheusser. Het werkje werd uitgedeeld aan Duitse soldaten die in Nederland gewond waren geraakt en daarvoor moesten afzwaaien. In het handgeschreven voorwoord wenste Seyss-Inquart hen een spoedig herstel.

Ook de Utrechtse schouwburg kon in nazi-Duitsland rekenen op bijval. In februari 1943 verscheen in *Moderne Bauformen* het artikel dat Dudok na de oorlog in de problemen zou brengen.¹² Dit maandblad, dat van 1902 tot 1944 werd uitgegeven in Stuttgart, legde vooral in de laatste jaren van zijn bestaan een sterke nadruk op foto's en tekeningen.¹³ De uitgever ten tijde van de publicatie van het gebouw van Dudok was Julius Hoffmann Verlag. Duitse vaktijdschriften werden, net als alle andere media in het land, vanaf 1933 gelijkgeschakeld, en *Moderne Bauformen* besteedde in de kolommen dan ook regelmatig aandacht aan nazi-architectuur. Zo verschenen in het aprilnummer van 1936 een SS-School in Bad Tölz, in het augustusnummer van 1936 jaar het Ministerie van Luchtvaart ontworpen door Ernst Sagebiel, en in het novembernummer uit 1939 de Rijkskanselarij van Albert Speer. Al enkele jaren voor de oorlog had de redactie van het *Bauwkun-*

Vestibule met loketten kaartverkoop.

□ FOTO A.G. VAN AGTMAAL | HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

dig Weekblad om deze reden besloten de inhoud van het blad niet meer te vermelden in haar tijdschriftenoverzicht.¹⁴ Terwijl vanaf 1940 de Nederlandse architectuurtijdschriften een kwijnend bestaan leidden, kreeg Dudoks stadsschouwburg een uitgebreide bespreking van zestien pagina's op mooi papier en met een groot aantal foto's, waarvan vier in Agfacolor - een techniek die toen nog niet wijd verbreid was.

Ook aan de tekst was veel aandacht besteed. Na een inleiding van Herbert Hoffmann volgde een korte, lyrische bespreking door architect Carl August Bembé. Hij opende het stuk met een welluidende klarenstoot: 'Am Rande des Kontinents, in dem zerstäubten Licht des nicht mehr fern Meeres, liegt an einer stillen Gracht mitten in Utrecht unter den alten, üppi-

gen Bäumen eine Stätte europäischer Kultur.' Ook de rest van het stuk was één en al bewondering. Het laatste en grootste artikel bestond uit een niet ondertekende, zakelijke beschrijving van de bouwkundige wederwaardigheden. Als Dudok deze toelichting, zoals in die tijd gebruikelijk, niet al zelf geschreven zou hebben, dan moet hij, gezien de gedetailleerde specificaties, de gegevens zeker aan de auteur hebben uitgereikt. Ook de plattegronden waarvan het artikel vergezeld gaat, zullen door Dudok zijn aangeleverd.

'Zwaar beledigd'

Het was dit artikel dat na de oorlog gefronste wenkbrauwen en boze reacties opleverde. In maart 1946 ontving Dudok een brief van het bestuur van de Bond van

Kleine Zaal, foto gepubliceerd bij het artikel in *Moderne Bauformen*.

□ DE FOTO IS WAARSCHIJNLIJK GEMAAKT NAAR EEN DIA DIE ZICH MET ANDERE KLEURENDIA'S VAN DE SCHOUWBURG IN DE NALATENSCHAP VAN DUDOK BEVINDT.

Nederlandse Architecten (BNA), waarin hem om tekst en uitleg werd gevraagd.¹⁵ Volgens de BNA was de publicatie tot stand gekomen dankzij Dudok's medewerking. Herbert Hoffmann had immers in de inleiding geschreven: 'Die Schriftleitung dankt dem niederländischen Baumeister für seine bereitwillige Unterstützung dieses Vorhabens.'

Dudok probeerde in zijn schriftelijke antwoord de beschuldiging te ontcrachten door *Moderne Bauformen* onder te brengen in het kamp van de weliswaar Duitse, maar toch 'goede' architectuurtijdschriften. Bembé was 'zeer gekant tegen het Hitler-regime' en '*Moderne Bauformen* van Hoffmann werd nauwelijks getolereerd', schreef Dudok aan het bestuur van de BNA. 'Ik ken den Heer Herbert Hoffmann al meer dan twintig jaar', voegde hij daar nog aan toe, 'en waardeer hem als uitgever, die zich voor onze kunst zeer verdienstelijk heeft gemaakt'.

Dit verweer kwam gezien het publicatiebeleid van het tijdschrift niet erg geloofwaardig over, en een reactie kon dan ook niet uitblijven. Het bestuur van de BNA stuurde een tweede brief aan Dudok, waarin het duidelijk maakte geen genoegen te nemen met zijn verklaring. '*Moderne Bauformen* was een propagandablade voor de Nazi-beweging en met de publicatie van Uw werk in dit blad heeft de Nazi-propaganda een goeden slag weten te slaan', schreef het bestuur, om af te sluiten met de aankondiging dat het de zaak zou voorleggen aan de Eeraad.

Na afloop van de Tweede Wereldoorlog werden in Nederland de Ereraden voor de Kunst opgericht. Kunstenaars die tijdens de bezetting hadden gecollaboreerd, bijvoorbeeld door opdrachten aan te nemen van

de bezetter, moesten zich daarvoor verantwoorden ten overstaan van een aantal vakgenoten en juristen. Een van deze raden was de Eeraad voor Architectuur en Toegepaste Kunst.

Dudok reageerde furieus op het voorneemen van de BNA. Het bestuur zou de zaken scheef voorstellen en hem beschuldigen van dingen die hij niet had gedaan. Hij voelde zich 'zóó zwaar beledigd', dat hij op zijn beurt dreigde een aanklacht tegen de BNA bij de Eeraad in te dienen.¹⁶ Het dreigement mocht niet baten. Op 29 maart 1946 deed de bond aangifte bij de raad. Op de eerstvolgende raadsvergadering kwam de aangifte ter sprake.¹⁷ Na uitgebreide discussie besloot de raad een formele aanklacht naar Dudok te sturen, waarin hij werd gesommeerd zich voor ondervraging op 14 mei te vervoegen bij het Bureau Zuiivering Kunstenaars in Den Haag.

'Sluiten of sloopen'

Dudok was om 11 uur, als eerste van de zes architecten die die dag werden verhoord, aan de beurt. Tijdens de zitting, in aanwezigheid van de leden van de Eeraad, twee bestuursleden van de BNA en Dudoks raadsman, las de architect een vooraf opgestelde verklaring voor. Hij vertelde dat hij voor de oorlog van Duitse architecten had vernomen dat zijn werk 'door de nazi's, die volksche architectuur propageerden, niet werd gewaardeerd, maar integendeel als cultuur-bolsjewisme werd beschouwd'. In navolging daarvan hadden ook bepaalde mensen in NSB-kringen zijn werk bestreden. Daarbij moest vooral de Stadsschouwburg het ontgelden. Tobie Goedewaagen, de secretaris-generaal van het Departement van Volksvoorlichting en Kunsten, zou journalisten hebben geïnstrueerd dat er

geen positieve berichten over het gebouw in de pers mochten verschijnen. 'Tegen de opening - begin September 41 - werd de stemming zóó vijandig', zei Dudok, 'dat het gebouw in zijn vrije gebruik en zelfs in zijn bestaan werd bedreigd: "sluiten of sloopen" luidde het parool'.

Bembé, de auteur van het gewraakte artikel, had volgens Dudok zelf het initiatief tot publicatie genomen. 'Ik uitte er mijn verwondering over dat een gebouw, waarvan de geest zóózeer indruischte tegen de nazi-doctrines, in een Duitsch tijdschrift opgenomen zou worden', zei Dudok, die vervolgens redeneerde dat deze publicatie in feite getuigde van moed. 'Indirect heb ik toch ook op deze wijze deelgenomen aan een geestelijk verzet', zo vond hij. Tot slot beweerde hij dat de aangifte van de BNA was ingegeven voor 'misnoegen', omdat hij vlak na afloop van de oorlog afwijzend had gereageerd op een verzoek van het *Bouwkundig Weekblad* (het lijfblad van de BNA) voor een financiële bijdrage. De redactie had een soort *crowd funding avant la lettre* op touw gezet om het blad, dat vanaf 1943 niet meer was verschenen en dat na de Bevrijding last had van de papierschaarste, weer op de rails te krijgen. Dudok had het verzoek afgewezen en de gelegenheid aangegrepen om kritiek te leveren op het tijdschrift. 'Het miste vooral karakter, naar het innerlijk, en standing, naar het uiterlijk', schreef hij aan de redactie. Hij verwees daarbij naar het Zwitserse tijdschrift *Werk*, waarin een paar jaar eerder zou heb-

Suppoosten in de hal, wachtend op de bezoekers van de eerste voorstelling.

□ FOTO POLYGOON, NEDERLANDS FOTOBUREAU | HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

ben gestaan dat, wat presentatie betreft, de Turkse en Nederlandse architectuurtijdschriften de slechtste van Europa waren. De aanklacht van de BNA aan het adres van Dudok zou in feite een wraakactie zijn geweest voor deze brief aan het Bouwkundig Weekblad, zo suggereerde de architect. Het verweer had het beoogde resultaat. Nadat ook Dudoks advocaat nog een kort betoog had gehouden en met de beklagde de ruimte had verlaten, ontstond tussen de raadsleden een uitgebreide discussie. Nog dezelfde dag stelde de Eeraad de uitspraak op, 'overwegende dat - daargelaten of architect Dudok door aan vorgemelde publicatie mede te werken voorzichtig heeft gehandeld - er voor de Raad geen aanleiding bestaat terzake enige afkeuring uit te spreken'. De Eeraad wees de klacht af. Dudok had eer- verlies afgewend.

Publiek in afwachting van een voorstelling in de Kleine Zaal, tweede helft jaren 40.

□ FOTO JOCHMANN DISCO | HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

Noten

- 1 Zie voor de ontstaansgeschiedenis van het gebouw: Rob van Gaal, *Een Bolwerk voor de Muzen - 50 jaar stadsschouwburg Utrecht 1941-1991* (Utrecht 1991).
- 2 Herman van Bergeijk, *Willem Marinus Dudok - Architect-stedebouwkundige 1884-1974* (Naarden 1995) 249.
- 3 Arnold Ingwersen, 'Silo of Schouwburg?', *De Telegraaf* 16 juni 1941, 5.
- 4 Of Ingwersen hier bewust verwees naar de nationaalsocialistische cultuurpolitiek is onduidelijk. Over zijn persoonlijke politieke voorkeur is weinig bekend. Zijn naam komt niet voor in de notulen van de vergaderingen van de Eeraad voor Architectuur, dus zijn collega's verdachten hem na de oorlog niet van nationaalsocialistische sympathieën.
- 5 Nationaal Archief, Ereraden v.d. Kunst, 2.14.46, inv.nr. 8.
- 6 M. Wolters, 'Schildburgse Schouwburg - Architect Dudok vergeet het toneel en zijn werkers in het nieuwe Utrechtse theater', *Het Volk* 30 augustus 1941, 3.
- 7 G.B. Rebel, 'Utrechts nieuwe schouwburg geopend', *Arnhemsche Courant*, 5 september 1941, 2.
- 8 Chr. Schut, 'Architect W.M. Dudok over: Nieuwen Schouwburg van Utrecht', *Utrechtsch Nieuwsblad* 31 mei 1941, 5.
- 9 J.G. Wattjes, 'De nieuwe schouwburg aan het Lucas Bolwerk te Utrecht', *Het Bouwbedrijf en Openbare Werken* 1942, nr. 8, 37-42.
- 10 Anoniem, 'De nieuwe schouwburg te Utrecht', *De Verreijker* augustus 1941, 7. Exact hetzelfde artikel verscheen in een ander illegaal blad: anoniem., 'De nieuwe schouwburg te Utrecht', *Vrijheid en Recht*, augustus 1941, 5.
- 11 Ernst Leutheusser, *Das Gesicht der Niederlande* (Berlijn 1943).
- 12 Carl August Bembé, 'Stadttheater in Utrecht', *Moderne Bauformen - Monatshefte für Architektur und Raumkunst* februari 1943, 41-56.
- 13 Rolf Fuhlrott, *Deutschsprachige Architekturzeitschriften - Entstehung und Entwicklung der Fachzeitschriften für Architektur in der Zeit von 1789-1918, mit Titelverzeichnis und Bestandsnachweisen* (München 1975) 168-169.
- 14 Nationaal Archief, Ereraden v.d. Kunst, 2.14.46, inv.nr. 8.
- 15 idem.
- 16 idem.
- 17 Nationaal Archief, Ereraden v.d. Kunst, 2.14.46, inv.nr. 7.

Sjorsklanten hoopten op gevecht met vetkuivers

Honderden jongelui op de been in Utrecht

Politie zette motor met zijspan in

(Van een onzer verslaggevers)
„Ze hebben ons uitgedaagd, de vetkuivers, en we hebben dat niet op ons laten zitten.“ Daar-

korte tijd aan tot enkele honderden.

Er is niets gebeurd. De vetkuivers zijn wel even komen kijken. Maar omdat zij met zeven man het moesten opnemen tegen een grote overmacht hebben zij eieren voor hun geld gekozen en zijn weggegaan.

Dat zijn nu typisch de vetkuivers, zei een meisje, dat zichzelf tot de Mods rekende. Die jongens proberen er niet hun naar voren rekende handvaten zo ster mogelijk uit te zien, maar van binnen zijn ze leeg. Het zijn noemens, voegde het meisje toe. Het is maar een spelletje.

waren elkaars haar in falcon te brengen. De op de schouders hangende borden deden zeker niet onder voor het kapel van het meisje.

In afwachting

Toen de vetkuivers waren afgedropen was het eigenlijk afgelopen met het feest. Men bleef in groepjes staan praten op de rijweg en het trottoir van het Herderplein, reed met veel gerast van uitlaat wat heen en weer op de brommers en wachtte af wat verder zou gebeuren.

Onderwijl maakte men luid kon-

Op de rijweg en het trottoir voor het winkelcentrum Rijnbaan stonden de Mods en Sjorsklanten te wachten op de dagen die komen zouden. Riva later zou een motor met zijspan „Jeren in de brons“ brengen.

Al veel rustiger is gebleven het Kamelenland, waar met meer kracht te werk

By een van de charges van de politie werden enkele opgeschoten jongens de overvalwagen ingewerkt.

Oog in Al werd toneel van bendenoorlog

Buurt vraagt zich af: Hoe lang nog?

(Van een onzer verslaggevers)

Oog in Al is vrijdagavond enkele uren een rimboe geweest. Een plaats waar de wet van wie het sterkst is wint gold. De anders zo rustige wijk was opnieuw het toneel van de strijd die tussen 3 heel verschillende groepen Utrechtse jongeren was ontbrand. Evenals donderdagavond oefenden een betrekkelijk klein aantal opgeschoten jongens terreur uit met fleskettingen en loden pijpen. Opnieuw vroegen de omwonenden zich af wat men kon doen tegen de menigte joelende jongelui, die met hun ruzende brommers de hele wijk op stelten zetten.

bijvoorbeeld de honden losgelaten zouden worden, zouden waarschijnlijk de verliezen de dupe worden. De echte radbruiers zorgen er wel voor dat zij tijdig de dans ontspringen.

Toch zijn er vrijdagavond charges uitgevoerd. Enkele van de ergste belhamels zijn naar het bureau gebracht. De buurt vraagt zich af hoe lang dit nog moet duren. De mensen verbijten zich wanneer zij zien hoe roekeloos er met de auto's en bromfietsen wordt gereden.

In het tumult hadden vrijdagavond doden kunnen vallen. Moeten wij

HOOFDCOMMISSARIS H. W. Offers en commissaris H. C. Maat van de Utrechtse politie hebben zaterdagavond een kijkje genomen bij de relletjes op het Herderplein.

Utrechtse nozemrel ging uit als een nachtkaaars...

NIEUWSGIERIGE toeschouwers liepen het gevaar dat de Utrechtse politiehonden ook een aanval deden op hun schoenen en broekpijpen... Dit overkwam een toeschouwer bij de Spinozaweg zaterdagavond.

Herrieschoppers beducht voor in beslag nemen brommers

aanwezig bleek. Wel had men te maken met een grote groep nieuwsgierigen, waarvan sommigen aan den live moesten ondervinden dat men er beter aan doet deze samenscholing te vermijden. Tijdens dit optreden van de politie werden zaterdagavond 19 jongelui aangehouden, waarbij een uit Vinnen en twee uit Vleuten-De Meern. Vijf van hen werden in het hoofdbureau opgesloten tot zondagmiddag 12 uur.

De andere werden in de nacht van zaterdag op zondag naar huis gezonden, waarbij zij wel een proces-verbaal kregen wegens het verstoren van de openbare orde.

Zondagavond werden jongelui, die op weg waren naar het Herderplein, tevoren aangehouden. Er is in feite ook zondagavond volgens de politie niets opzienbarends gebeurd.

Tijdens het in tie werden de schoppers aangehouden en een 17-jarige hoven en een 10-jarige die 'n proces-verbaal overlevering.

De zeer schel politie op brom te ook uitermate me zaterdagavonds auto's de numi. Dat men ook r voertuigen in b men, blijkt me ken.

Berichten in het Utrechtsch Nieuwsblad van 28, 29 en 31 mei 1965. De foto's tonen rondhangende Sjorsklanten bij winkelcentrum Rijnbaan op woensdagavond 26 mei, de politie die enkele 'opgeschoten jongens' de overvalwagen inwerkt, een toeschouwer die op zaterdag 29 mei bijna door een politiehond gegrepen wordt en hoofdcommissaris H.W. Offers en commissaris H.C. Maat die op die avond toekijken vanuit een auto.

□ HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE KRANTEN

UTRECHTSCH NIEUWSBLAD

*Ton van den Berg**Freelance-journalist.*

De veldslag op het Herderplein, 28 mei 1965

Het is de vete die uitgevochten moest worden, die tussen de Sjorsklanten en de Vetkuiven. Op vrijdag 28 mei 1965 komt het tussen de twee jeugdgroepen, aartsvijanden van elkaar, tot een grote en beslissende vechtpartij op het Herderplein. De krant spreekt er schande van: 'Oog in Al werd toneel van bendenoorlog', kopt het Utrechtsch Nieuwsblad en smeekt ouders hun kinderen thuis te houden. Eerste aflevering van Op de vuist, een serie over Utrechtse vetes en conflicten door de eeuwen heen.

Eerst zijn er alleen nog maar de nozems. De tieners die in de jaren vijftig, mede onder invloed van vooral Amerikaanse films en muziek, voor het eerst een eigen jongerencultuur ontwikkelen. Het woord nozem wordt door de schrijver Jan Vrijman geïntroduceerd in een artikel in *Vrij Nederland* in 1955. Het is Bargoens voor 'opstandige jongere', maar ook 'onnozel'. Later wordt beweerd dat het een afkorting is voor 'Nederlandse Onderdanen Zonder Enige Moraal'.

Als er meer vormen van jeugdcultuur ontstaan, komen er aparte namen voor de artistiekelingen, meestal scholieren, en de meer behoudende, werkende jeugd. In Amsterdam zijn dit

respectievelijk de Pleiners en de Dijkers, in Den Haag de Kikkers en de Bulen en in Engeland zijn het de Mods en de Teddy Boys. In Utrecht heten de artistiekelingen Sjorsklanten (soms ook wel Mods genoemd) en de arbeidersjeugd krijgt de naam Vetkuivers of Vetkuiven (in Lombok en Transvaal ook Jaffa's genoemd). De Vetkuiven ontleen hun geuzennaam aan hun haar, want die stoppen ze vol met brylcreem om met dit vettige spul hun kuif op zijn plek te houden. Meisjes hebben hoog opgestoken haar dat door Sjorsklanten wordt aangeduid als 'suikerspinhoofden'.

De Utrechter Sjors de Rooij is de naamgever van de Sjorsklanten. De

oud-journaliste Heleen Schuttevaer, ze schrijft in de jaren zestig voor het *UN* over jongerencultuur, omschrijft Sjors als een charismatische jongen die door zijn knappe uiterlijk en leiderskwaliteiten veel volgelingen krijgt. En iemand die zich net als Sjors artistiek kleedt en intellectueel gedraagt krijgt al gauw te horen dat hij of zij net als Sjors is, een Sjorsklant dus.

De Rooij is in de jaren zeventig nog actief bij het Jongeren Advies Centrum en de PSP en wordt ook bekend als 'meesterkraker' bij het Komitee Jongeren Huisvesting Utrecht. Hij overlijdt in 2003.

Buikschiivers versus hoge sturen

Rock 'n roll spreekt veel tieners in Utrecht aan. Ook Coen Kilian. Hij weet nog dat hij met een groepje vrienden uit de Wolfstraat in 1956 in de Citybioscoop *Rock Around the Clock* met Bill Haley ziet. In veel steden is de film aanleiding tot geweld en oproer bij jongeren, maar in Utrecht blijft het rustig, herinnert Kilian zich. 'De film werd halverwege wel stopgezet, omdat er buiten iets aan de hand was. Het bleek dat de Russen Hongarije waren binnengetrokken en daar werd tegen gedemonstreerd.'

Nozemjongens gaan op zaterdag eerst naar kapper 'de Bult' in de Damstraat waar een mooie kuif wordt gefabriceerd. 'Hard als beton was het', zegt Kilian. Daarna gaan ze stap-

Rock 'n roll met de Utrechtse Crossband in The Old Channel Swing Club (werfkelder onder Oudegracht 153), 10 januari 1957. V.l.n.r.: Loek Linschoten (sax), Jaap van Arkel (klarinet), Peter Rook (zittend onder bekken, pianist), Ton Tekelenburg (drums), Wim van Doorn (bas) en Hans den Daas (trompet).

□ FOTO UTRECHTS NIEUWSBLAD / FOTOPERSBUREAU 'T STICHT

Jongeren in de Cavern. De jonge man met de stropdas is de clubeigenaar Gerard van de Vecht.

□ COLLECTIE G. VAN DE VECHT

pen in jazzcafé Persepolis of bij danszaal Ruteck's. Populair is ook de kelder onder café Het Boogje waar de Black Rockin Cats spelen en ze dansen in de kelder van Geurtsen. Als afsluiting halen ze een afzakertje in café De Grote Slok in de Lange Koestraat of café Sport in de Nieuwe Daalstraat.

De nozems, rijdend op hun buikschuivers, een Zündapp of Kreidler, met hun leren jas, strakke broek, overhemd met hippe stropdas en zwarte schoenen met wit bovenstuk, zijn duidelijk herkenbaar. Wie dat niet draagt, is geen nozem. En dat gebeurt. In het begin van de jaren zestig gaan vooral scholieren zwarte spijkerbroeken dragen, met lange wijde pijpen, en ze ontdekken de PTT-cape als kledingstuk. Ook Afghaanse en militaire jassen vinden bij kledingdumps gretig aftrek.

Deze Sjorsklanten gedragen zich artistiek, rijden een Puch of Tomos met hoog stuur, hebben lang haar, vinden Sartre en Franse films interessant en Engelse beatmuziek hip. De Vetkuiven, die met hun Elvislook nog het meest op de oorspronkelijke nozems lijken, gruwen ervan. 'Het Maasplein was vooral het plein van de Vetkuiven', vertelt John Noy: 'Jongens zoals die van de familie Prozee reden op een Zündapp en Kreidler. Ze hadden een bloedhekel aan jochies met lang haar die op een Tomos of Puch reden.'

Sjorsklant Hans Klein: 'Als er een Vetkuif naast je kwam rijden op zijn Zündapp of Kreidler dan riep die: "He Sjors, ga je mee een stuiver verbrassen in de Alberts Corner?" Want het klopte dat wij, meestal scholieren, geen geld hadden. De Vetkuiven waren werkende jongeren die veel meer te besteden hadden. Als wij naar de Carillon in de Domstraat gingen dan had ik f1,- bij me: f0,80 voor een colatje en twee duppies voor de jukebox.' Het schisma is daar. De nozems zijn grofweg gezegd opgesplitst in scholieren (Sjorsklanten) uit middenstandsbuurtjes zoals Oog in Al, Tuindorp en Utrecht-Oost en de arbeidersjeugd (Vetkuiven) uit Kanalen-eiland, Utrecht-West, Sterrenwijk en Utrecht-Noord.

Sjorsklant John de Graaf: 'We werkten niet, waren "langharig werkschuwtuig" of we zaten nog op school. We waren de intelligentsia. We zoch-

ten elkaar op in kelders zoals Het Hanengescrei, Espresso, Macabre, De Catacomben en De Cavern waar we frisdrank dronken en een sigaretje rookten. Wij waren nog tieners, de oudere jeugd kwam in café De Tregter. We wisten ook wel dat er anderen waren zoals de jongeren die wij Vetkuiven noemden. De Sjorsklanten tegen de Vetkuiven, dat polariseerde. Een beetje knokken kwam ervan. Als wij happenings hadden op de Stadshuisbrug of rondhingen op de Bezembrug kwamen er van die Vetkuiven langs die opmerkingen maakten over werkschuw tuig en zo.'

Happenings op de Bezembrug

In 1965 zijn er steeds vaker incidenten. De Sjorsklanten halen hun neus op voor de Vetkuiven die zij zien als 'domme spierballen'. Dat denigrende gedrag irriteert en de arbeidersjeugd slaat letterlijk steeds vaker terug. Wie slecht gekleed gaat, loopt de kans een pak slaag te krijgen van de Vetkuiven. Dat overkomt zelfs (huidige FC Utrecht-eigenaar) Frans van Seumeren, die nergens bij wilde horen: 'Ik was een langharig vreemd ventje in die tijd en Vetkuivers wilden me op de Meerndijk in elkaar slaan, omdat ik een Sjorsklant zou zijn. Ik kon het voorkomen doordat ik met mijn fiets keihard door die groep jongens heen stooft.'

De Sjorsklanten trekken met hun afwijkende gedrag ook steeds meer de aandacht. Artistiek als ze zijn, noemen ze hun uitjes op de Bezembrug (bij de Studio/Camerabioscoop) en ook de Stadhuisbrug 'happenings', analoog aan wat in Amsterdam rond het beeld van het Lieverdje gebeurt. Veel meer dan rondhangen is het eigenlijk niet. Een van de 'leiders' van de groep, Harry Rekkers, circusartiest bij Toni Boltini, wil nog wel eens een truc uithalen. Dan zet hij een of meer terrasstoelen op zijn met een grote witte baard gesierde kin en maakt daarmee vervolgens enkele rondjes.

De kranten hebben het over rellen. John Diks was er bij: 'Tweehonderd Sjorsklanten waren er soms in De Cavern, de kelder onder de Bezembrug. Dat leidde 's middags om vijf uur tot een bezienswaardigheid als de kelder voor even, om te luchten, ieder-

John de Graaf (met lang haar) poseert met vrienden op de werf bij kelder de Cavern.

□ COLLECTIE JOHN DE GRAAF

een naar buiten joeg. Daar zaten we dan, kunstenaars waren we, artistiek geklede vrienden en vriendinnen, samen aan de werf en op de trappen. Boven op de Bezembrug vergaapten honderden voorbijgangers, de truttige burgerij, zich aan ons.'

Fietskettingen en loden pijpen

De spanningen tussen de Vetkuiven en de Sjorsklanten lopen intussen op en het is wachten op een incident om de vete te kunnen beslechten. Dat doet zich eind mei 1965 voor als Gerard van Amstel het waagt bij winkelcentrum de Rijnbaan in Kanaleneiland met zijn Puch langs een groep Vetkuiven te rijden. Die voelen zich uitgedaagd, grijpen hem en slopen de bromfiets. 'Dat kon niet', zegt Hans Klein. 'Wij hadden op het Herderplein in Oog in Al een verzamelplek en wij vonden dat we verhaal moesten halen. Met vijftien man gingen we erop af en schreeuwden vanaf de overkant een beetje tegen die Vetkuiven daar op de Rijnbaan. Er gebeurde niks. Het bleef een beetje bij uitdagen.' Maar de toon is gezet. De Sjorsklanten voelen dat er een overwin-

ning inzit op de Vetkuiven. Er volgt een mobilisatie. Alle Sjorsklanten uit de stad worden opgeroepen om op woensdag 26 mei te verzamelen op het Herderplein in Oog in Al waar diverse Sjorsklanten wonen zoals de gebroeders Dracht en Ted Pieterse. Ook uit Amsterdam komen volgens het *Utrechtsch Nieuwsblad* 'Pleiners'

Puchfolder uit 1963.

□ PUCH EN TOMOSCLUB HOLLANDS MIDDEN

Sjorsklant John Diks bij de Stadhuisbrug in 1965.

□ COLLECTIE JOHN DIKS

en uit Hilversum 'natnekkers' op hun Puch naar Utrecht voor 'een op handen zijnde veldslag'.

Volgens de krant zijn er 'honderden jongeren' op het Herderplein die in optocht naar de Rijnbaan vertrekken. Als ze daar komen, zijn er geen Vetkuiven te zien en wordt het een beetje rondhangen. Even is het nog spannend als zeven Vetkuiven om een hoekje komen kijken. Maar ze maken meteen rechtsomkeer. 'Dat zijn nu typisch de vetkuivers', zegt een meisje in het krantenverslag: 'Die jongens proberen er met hun naar voren gekamde haardossen zo stoer mogelijk uit te zien, maar van binnen zijn ze leeg.'

Maar zo leeg zijn de Vetkuiven niet. Vetkuiver Hans van Ouwerkerk: 'Die gastjes moesten op hun donder krijgen. In heel de stad ging het rond dat

we op het Herderplein ze wel eens zouden pakken.' En dat komt uit. Hans Klein: 'Op een avond kwamen bijna tweehonderd Vetkuiven opdagen en liep het helemaal uit de hand. Het had niets meer met ons te maken, maar gevochten werd er wel. Met fietskettingen en loden pijpen werd er geslagen.'

Die avond is vrijdag 28 mei. Nadat er op de avond ervoor al wat schermutselingen zijn geweest op het Herderplein, komt een groep Vetkuiven de anders altijd zo rustige buurt in. Volgens een krantenverslag gaat het eerst nog om een paar auto's met inzittenden. Maar als die inzittenden uitstappen, blijken dat een paar beren van kerels te zijn bewapend met kettingen en loden pijpen. Achter die groep komen ook jongens op brom-

mers het Herderplein opzetten. Het is een fysieke overmacht tegenover de tientallen langharige slungels.

John de Graaf ziet de meute Vetkuiven op zich afkomen: '“Wegwezen”, dacht ik. Ik was een slapjanus, net zoals de meesten van ons. En toen ik die Floretts en Zündapps om de hoek zag komen, schrok ik wel even. En ik niet alleen, want de meeste Sjorsklanten stoven weg. Harry Rekkers en nog een paar bleven staan, maar hoe dat verder ging weet ik niet. Er kwam een Vetkuiver met een grote houten paal, die hij uit de grond had getrokken, op mij af en ik zette het op een lopen. Ik heb nog nooit zo hard gelopen. Ik stopte ook niet en keek niet achterom en ben blijven lopen totdat ik wat bosjes zag en daar ben ik in gedoken. Een half uur ben ik blijven liggen en daarna naar huis gegaan.'

Op het Herderplein intussen grijpt de politie in en arresteert 'enkele belhamels'. Hoewel er stevig gevochten is, vallen er geen slachtoffers. Volgens de krant vraagt de buurt zich af wanneer de eerste doden zullen vallen.

In de dagen erna blijft het nog een paar avonden onrustig op het Herderplein, maar de politie, onder leiding van hoofdcommissaris Offers die samen met commissaris Maat vanuit een auto de boel in de gaten houdt, zit er bovenop en bromfietzers op weg naar Oog in Al worden op de Spinozabrug al tegengehouden.

Hans Klein: 'Op zaterdagavond kreeg ik de politie nog achter me aan. Zo'n duo op een motor met zijspan. In de Lessinglaan waar ik woonde, sloeg een agent met een lat mij de bosjes voor de deur van mijn huis in. Bont en blauw werd ik geslagen. Ik zag nog net hoe mijn vader achter het raam van de huiskamer voor die agent stond te klappen. Pa vond altijd al dat ik me veel te veel met die Sjorsklanten en mijn brommer bezighield in plaats van met school.'

De 'bendenoerlog' waar de krant over spreekt is ten einde. Als duidelijk is dat de politie dagelijks brommers in beslag neemt bij de controles op de Spinozabrug, blijven de onruststokers definitief weg uit het gebied. De rust keert weer in Oog in Al. Van schermutselingen is daarna geen sprake meer.

Happening op de Bezembrug

De Sjorsklanten gaan op hun Puch en Tomos op zomerkamp in Texel en laten daarna nog één keer van zich horen, in oktober 1965. In Amsterdam is het Lieverdje door Provo's dan al eens in brand gestoken en zo iets willen de Utrechtse Sjorsklanten ook. Een geschikt beeld vinden ze aan de achterzijde van het stadhuis waar het Ambtenaartje staat (tegenwoordig staat het in de Zwaansteeg). John Diks: 'Op de Bezembrug begon de opstand van circa tweehonderd Sjorsklanten met het in brand steken van een pop. Maar toen er opgetrokken werd naar het Ambtenaartje, waren er nog maar zo'n dertig over.' Diks loopt mee: 'Het was spannend, er ging wat gebeuren.' Maar lang duurt het niet. Een jongen steigert met zijn Puch nog tegen het beeldje op: 'Maar toen iemand de brand in wat takken wilde zetten rond het beeld, was de politie er al. We moesten rennen. We waren doodsbang voor de politie met hun lange latten.'

Er zijn nog wel enkele jongeren in Oog in Al die zich na 1965 nog Sjorsklant noemen, maar dat mag geen naam meer hebben. Jan Kuitenbrouwer, die zijn oudere broer als Sjorsklant ziet vechten op het Herderplein en in de Operatuin, vertelt: 'Wij noemden ons ook nog Sjorsklanten. Onze tegenstander was de Riemkeet, de jongens uit de Riemstraat en omgeving, volgens ons een van de meest asociale buurtjes van Utrecht, die naar ons toe kwamen om onze kerstbomen in te pikken. Zij waren veel ruiger dan wij, want wij kwamen uit zo'n middenstandsbuurtje met keurige jongetjes en zij waren van een heel ander slag. Die waren ook niet bang om met een mes te lopen.'

Het is daarna afgelopen met de Sjorsklanten, die min of meer opgaan in de opkomende hippiecultuur die in Utrecht onderdak vindt in het Kasieno aan het Paardenveld wat een 'ludiek amusementscentrum' wordt met als trefwoorden alternatief, subcultuur en underground. Ook de naam Vetkuiven verdwijnt, de 'werkende jongeren' vinden een plek in de opkomende buurthuizen en jeugdcentra zoals in Kanaleneiland het Rockin Ballhouse.

Opgeschoten jongeren bij het beeld het Ambtenaartje achter het Stadhuis aan de Korte Minderbroederstraat. Links naast de Puchrijder staat Sjorsklant John Diks. Politieagenten treden aan om de orde te herstellen.

□ FOTO'S L.H. HOFLAND | HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

Bronnen

Berg, Ton van den, *Stadsjeugd* (Utrecht 2007).

Kuijs, Daan, *Jeugdcultuur in de Utrechtse jaren 1955-1970 en de invloed van film*. Bachelor-eindwerkstuk faculteit geesteswetenschappen Universiteit Utrecht (Utrecht 2012), zie: <http://dspace.library.uu.nl/handle/1874/225160>

Utrechtsch Nieuwsblad mei en juni 1965 (met dank aan Dick Goosen en Het Utrechts Archief).

<http://socialhistory.org/nl/archieven>

<http://www.sjlgs.nl/jeugdcultuur>

Interviews met John Diks, John de Graaf, Hans Klein, Jan Kuitenbrouwer, John Noy, Hans van Ouwerkerk en Frans van Seumeren.

Noordportaal van de Dom na instorting van het schip in 1674. Beide lateien zijn nog duidelijk zichtbaar, de rechter is behouden. Uitsnede uit een tekening van Herman Saftleven, 1674.

□ HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

Met donderend geraas stortte het schip van de Dom in. Het was 1 augustus 1674 en een storm met orkaankracht trok over de stad. Toen de stofwolken opgetrokken waren, bleek de schade pas goed: er was weinig van het schip overgebleven, alleen de drie kapellen aan de zuidkant stonden nog overeind. De drie kapellen met het portaal aan de noordkant hadden de volle laag gekregen van het neerstortende puin van de hoge lichtbeuk.

Kort na de storm trok schilder en tekenaar Herman Saftleven naar de Dom om de indrukwekkende ruïne op grote vellen papier vast te leggen. Op één van zijn tekeningen gaf hij de trieste overblijfselen van het rijkversierde noordportaal weer (afbeelding 1). Direct boven de deuren zijn de

Een brokstuk van de ingestorte Domkerk, een latei (bovendorpel) versierd met beeldhouwde musicerende engelen, werd tot nu toe gedateerd rond 1505 - 1515 en toegeschreven aan een navolger van Adriaen van Wesel. Nieuw onderzoek maakt niet alleen duidelijk dat de latei al eerder vervaardigd moet zijn, maar ook aan welke kunstenaar we die kunnen toeschrijven.

Pepijn van Doesburg

Musicus, doet als amateur-bouwhistoricus onderzoek naar de bebouwing op en rond het Domplein.

Het dichtgezette noordportaal van de Dom, met geheel rechts de bewaard gebleven latei. Anonieme tekening uit de eerste helft van de 18e eeuw.

□ HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

De musicerende engelen van Henrick Bontmaker

De latei uit de Dom in het Centraal Museum geïdentificeerd

afsluitende lateien, oftewel de stenen bovendorpels versierd met gebeeldhouwde musicerende engelen, nog gaaf behouden. Zo'n halve eeuw later, toen al een groot deel van de ruïne was opgeruimd en het noordportaal dichtgemetseld, bleek alleen nog de rechter latei aanwezig te zijn (afbeelding 2). Wat er vervolgens mee is gebeurd is onbekend, maar vóór 1878 is de sculptuur door het Centraal Museum verworven, waar zij zich nog steeds bevindt (afbeelding 3). Het is het meest monumentale stuk beeldhouwwerk dat van het ingestorte schip bewaard is gebleven. Jammer genoeg is het sterk beschadigd en zijn de gezichten vrijwel geheel afgesleten.

Het laat zien hoe lang de stijl van deze Utrechtse beeldhouwer heeft doorgewerkt in Utrecht.² Adriaen van Wesel, een van de voornaamste beeldhouwers uit zijn tijd en leider van een groot atelier, stierf kort na 1490.

Uit nieuwe bestudering van de bewaard gebleven bouwtekeningen van de Dom, met als doel de bouwgeschiedenis van transept en schip nauwkeuriger vast te stellen, blijkt echter dat de bovengenoemde datering van de noordkapellen aan herziening toe is.³ Zij is gebaseerd op een paar rekeningposten die weliswaar het noordportaal vermelden, maar die alleen betrekking hebben op de afwerking. Zo werd in 1505 al een lantaarn in het portaal opgehangen! De eerste rekeningpost die met de kapellen in ver-

Henrick Bontmaker, Latei met vier musicerende engelen, 1495.

□ COLLECTIE CENTRAAL MUSEUM

Nieuwe datering

Volgens het museum stamt de latei uit 1505-1515. Dat is namelijk de datering van de drie noordelijke schipkapellen, waar het portaal onderdeel van uitmaakte, in het standaardwerk over de Dom van Haslinghuis en Peeters.¹ De sculptuur was te zien op de tentoonstelling *Ontsnapt aan de Beeldenstorm. Middeleeuwse beelden uit Utrecht* die in 2012 in Museum Catharijneconvent werd gehouden. In de begeleidende catalogus schreef Micha Leeftang over de latei: 'Op basis van de draperieën met ondiepe plooiën in platte over elkaar liggende partijen kan het werk worden toegeschreven aan een navolger van Adriaen van Wesel.

band kan worden gebracht, dateert in feite al uit juli 1494, toen een nieuwe bouwkraan in het noordportaal moet zijn opgericht. De bouw kan eventueel het jaar daarvoor al zijn begonnen. Vanaf 1496 werd steen geleverd voor de bogen boven de kapelvensters, zodat het muurwerk toen al een aardig eind gevorderd zal zijn geweest. In 1498 werden de vensters voorzien van vensterstijlen en brugijzers, een jaar later werden de kappen aangebracht, vervolgens de gewelven geslagen en in 1501 werden de kapellen gewijd.

De lateien van het noordportaal kunnen we beschouwen als bouwsculptuur, beeldhouwwerk dat als deel van de architectonische opbouw veelal tegelijk met het muurwerk werd aangebracht. Hiermee kunnen we ze dus meteen al rond 1495 dateren. Als *terminus ante quem* kan de invulling van het venster boven het portaal in 1498 gelden. Maar daarmee is nog lang niet alles over het ontstaan van de latei gezegd.

‘Beelden ende capitelen’

Uit de bouwrekeningen kan worden opgemaakt dat de Domfabriek vooral voor figuratief beeldhouwwerk een beroep deed op beeldhouwers van buiten de loods. De rest, zoals de kapitelen en kraagstenen met bladmotieven, liet men doorgaans uitvoeren door de eigen vaste steenhouwers. Hun werk werd niet in de rekeningen gespecificeerd maar is verborgen in de maandelijkse loonlijsten zodat we er niets van te weten komen. Van 1460 tot 1493, tijdens de bouw van het dwarsschip en het schip (nog zonder de kapellen en de lichtbeuk), komt er geen bouwsculptuur in de rekeningen voor, op slechts één uitzondering na. Aan het westelijk uiteinde van het schip bevond zich het westportaal met daarboven de bekende brugkapel die het schip met de Domtoren verbond (afbeelding 4). Onder de stenen gewelven waren de eerste figuratieve kraagstenen aangebracht, die dus wél in de rekeningen vermeld zijn. Een paar daarvan zijn nog in de oostwand van de Domtoren te zien, bij de restauratie vervangen door moderne exemplaren. Het lijkt er niet op dat er andere figuratieve bouwsculptuur rond het westportaal aanwezig was. Zo rijk uitgedost als wel gedacht is, waren deze onderdelen dus niet.

Of toch wel? Vanaf 1494 komen we ineens allerlei betalingen tegen voor bouwsculptuur, voor het grootste deel uitbesteed aan één man, beeldsnijder Henrick Bontmaker. Het gaat vooral om ‘kapitelen’, waarmee kraagstenen bedoeld zullen zijn, in de muur gemetselde, gebeeldhouwde stenen waarmee gewelfribben of profiellijsten werden opgevangen. In mei 1494 leverde Henrick vijf kapitelen ‘in die capel’, in augustus van dat jaar vier kapitelen ‘int poertael’, in mei 1495 vijf kapitelen met engelen ‘in die capell aent portael’ en vervolgens werkte hij tot juli aan ‘die sparsteen, die leg-

De brugkapel tussen het schip en de toren vanuit het noorden na instorting van het schip in 1674. Onder de kapel links bevond zich het westportaal dat toegang gaf tot het schip. Uitsnede uit een tekening van Herman Saftleven, 1674.

□ HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

gen int portael boven die doren [deuren]’. Samen met zijn knecht maakte hij in september 1495 niet verder gespecificeerde ‘beelden ende capitelen’, in juni 1496 leverde hij vier kapitelen ‘int portaell’, in augustus daarop zes kapitelen ‘aen die gheercamer’ [sacristie], in april 1497 nog een paar kapitelen met onbekende bestemming en ten slotte in juli van dat jaar drie beelden ‘voir die gervcamer’ [sacristie] en kapitelen ‘aent portail’. Een hele waslijst!

Tot nu toe werd gedacht dat een groot deel van deze bouwsculptuur, vaak bedoeld voor een ‘portaal’ of ‘kapel’, nog op de afwerking van het westportaal en de brugkapel betrekking had.⁴ Geen wonder wanneer je denkt dat de noordkapellen pas vanaf 1505 gebouwd werden! Maar bij nader inzien is dat toch wel wat onlogisch. Het westportaal en de brugkapel waren immers al in 1493 voltooid, dus voor bouwsculptuur was het rijkelijk laat.

Uitdijend kerkgebouw

Gelukkig weten we nu dat de noordkapellen direct aansluitend tot stand kwamen. Hier was immers óók een portaal aanwezig, en nog in aanbouw ook. Bovendien ontstonden in deze tijd de librije en de Domproustenkapel ter weerszijden van het koor. Van al deze ruimtes weten we dat er wel degelijk figuratieve bouwsculptuur aanwezig was. Overal waren kraagstenen te vinden, soms om een wandarcatuur (arcade van kleine bogen) op te vangen, zoals bij de noordkapellen en de Domproustenkapel, soms om het stenen gewelf te ondersteunen, zoals bij de librije. En daarnaast had het noordportaal natuurlijk zijn fraaie lateien met musicerende engelen. Het ligt dus voor de hand dat de bouwsculptuur die aan Henrick Bontmaker uitbesteed werd, bedoeld was voor deze in aanbouw zijnde onderdelen van de kerk.

We kunnen zelfs best een gokje wagen. De kapel ten westen van het noordportaal zag er net zo uit als de twee zuidelijke schipkapellen die de eeuwen hebben getrotseerd, met arcaturen langs de wanden, steunend op vijf kraagstenen. Dat wil zeggen dat de vijf kraagstenen uit mei 1495 'in die capell aent portaell' heel goed voor deze kapel bestemd kunnen zijn geweest. De vier extra luxe kraagstenen uit augustus 1494 (ze waren een stuk duurder dan de andere) waren dan misschien wel bedoeld voor het portaal zelf. De kraagstenen uit juli 1497 zijn trouwens al eerder in verband gebracht met die naast het sacristiepoortje in de noordelijke koorzijbeuk, dat in dat jaar tot stand kwam (afbeelding 5).⁵ Zulke toeschrijvingen zijn op zich natuurlijk enigszins speculatief maar de boodschap is duidelijk: de bouwsculptuur was niet voor het westportaal bestemd maar kreeg een plaats in de allernieuwste onderdelen van het langzaam uitdijende gotische kerkgebouw.

Werken aan 'Sparsteen'

De meest opvallende rekeningpost in het bovengenoemde rijtje is wel die uit juli 1495: 'Henrick Bontmaker heeft aen die sparsteen, die leggen int portael boven die doren ghewracht dese maent ende dese verleden maenden tsamen 47 daech'.⁶ Gezien de hoge bezoldiging van ruim veertien rijns gulden moet het om een behoorlijke klus zijn gegaan. Maar wat zijn 'sparsteen'? Sperren of sparren kan onder

Kraagsteen met profetenfiguur naast het sacristiepoortje in de noordelijke koorzijbeuk van de Dom, toegeschreven aan Henrick Bontmaker, 1497.

□ FOTO PEIJN VAN DOESBURG

meer betekenen spannen, uitspannen, uitspreiden, wellicht overspannen. De toevoeging 'die leggen int portael boven die doren' maakt duidelijk dat het om lateien gaat. De datum past goed in de chronologie van het noordportaal zoals we die nu kennen, zodat hier precies de exemplaren met de musicerende engelen bedoeld zullen zijn.

Of kan de rekeningpost tóch nog op het westportaal betrekking hebben, zoals tot nu toe gedacht is? Toevallig weten we dat de lateien voor dat portaal in januari 1486 werden besteld bij steenhandelaar Jan Ruger in Zwolle.⁷ De opbouw van de westgevel was toen nog maar net op gang gekomen, zodat ook hier de bovendorpels samen met de architectuur aangebracht zullen zijn. Zou Henrick Bontmaker negen jaar later dan alsnog op een steiger zijn geklommen om ze ter plekke te voorzien van fraai figuratief beeldhouwwerk? Dat lijkt erg onwaarschijnlijk. Uit een paar andere rekeningposten rondom de lateien uit 1495 blijkt namelijk dat ze nog niet geplaatst waren. Waarom zou er anders in oktober 1494 zijn betaald voor vier kopeken krammen, gegoten 'in den spersteyn int poertael'? In dezelfde maand maakte beeldsnijder Jan Ude zeven kapitelen 'onder die spersteen int poertael'. Vier daarvan kunnen de consoles met menselijke figuurtjes zijn geweest onder de lateien aan het buitenportaal, duidelijk te zien op de tekening van Saftleven in de bovenhoeken van de deuren. En de andere drie? Misschien ondersteunden die de latei van het binnenportaal. Van deze latei zien we mogelijk een glimp op een andere tekening van Saftleven (afbeelding 6). Of hij ook door Henrick Bontmaker werd voorzien van beeldhouwwerk, is niet te zeggen.

De doorgang naar het noordportaal vanuit het schip na instorting van het schip in 1674. In de rode cirkel is net boven het puin uit een glimp te zien van de latei boven de deuren in deze doorgang. Detail van een tekening van Herman Saffleven, 1674.

□ HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

Nee, de rekeningpost uit 1495 had ongetwijfeld betrekking op de lateien van het noordportaal. Door de verkeerde datering van de noordkapellen is men er gewoon nooit op gekomen. Daarmee staat ook de toeschrijving van het exemplaar in het Centraal Museum aan Henrick Bontmaker wel vast. Het werkstuk laat dus niet zien hoe lang de stijl van Adriaen van Wesel doorwerkte, zoals Micha Leeftang op basis van de oude datering logischerwijs veronderstelde, maar het ontstond al tamelijk kort na diens dood.

Groot maatschappelijk aanzien

Henrick Bontmaker blijkt dus een van de zeer weinige middeleeuwse Utrechtse beeldhouwers aan wie met vrij grote zekerheid werk kan worden toegeschreven. Van hem is bekend dat hij uiterlijk vanaf 1487 actief was en stierf in 1526. Hij leidde een bloeiend beeldsnijdersatelier, dat werk leverde aan bijna alle kerken in Utrecht. Hij genoot een groot maatschappelijk aanzien in de stad, was zesmaal ouderman in het zadelaarsgilde waar de beeldhouwers toe behoorden en zetelde drie jaar in de stadsraad. En hij was vermogend: naast zijn eigen woning in de Smeesteg bezat hij minstens drie andere huizen of hofsteden binnen de stadsmuren.⁸

Als beeldhouwer stond Henrick Bontmaker blijkbaar onder de invloed van zijn illustere voorganger Adriaen van Wesel. Zoals gezegd waren eerder al de twee kraagstenen aan het sacristiepoortje in de Dom aan hem toegeschreven. De vraag is in hoeverre ook de bewaard gebleven kraagstenen in de Domproostencapel op zijn naam kunnen worden gezet, aangezien ze precies uit de tijd stammen dat Bontmaker de voornaamste leverancier was van zulke beeldhouwwerkjes in de Dom. Maar dat is voer voor kunsthistorici.

Noten

- 1 E.J. Haslinghuis en C.J.A.C. Peeters, *De Dom van Utrecht* (Den Haag 1965) 343.
- 2 M. Leeftang en K. van Schooten (red.), *Middeleeuwse beelden uit Utrecht 1430-1530*, tentoonstellingscatalogus Museum Catharijneconvent (Utrecht/Antwerpen 2012) 244.
- 3 Zie voor een aantal uitkomsten van dit onderzoek: P. van Doesburg, 'De bouwgeschiedenis van het transept en het schip van de Utrechtse Dom. Een nieuwe methode voor reconstructie op basis van de bouwrekeningen', *Bulletin KNOB* 113 (2014) 188-208.
- 4 Haslinghuis en Peeters, *De Dom van Utrecht*, 335-336; A. de Groot, 'Beelden in de Dom van Utrecht in de zestiende eeuw', in: R. Falkenburg e.a. (red.), *Beelden in de late middeleeuwen en renaissance. Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek 45* (Zwolle 1994) 38-97, aldaar 54; R. de Kam, F. Kipp en D. Claessen, *De Utrechtse Domtoren. De trots van de stad* (Utrecht 2014) 214-215.
- 5 Haslinghuis en Peeters, *De Dom van Utrecht*, 267; Dirk Jan de Vries, 'Poortjes van Martinus', in: W. Dubelaar e.a. (red.), *Utrecht in steen. Historische bouwstenen in de binnenstad* (Utrecht 2007) 16-29, aldaar 24.
- 6 W. Jappe Alberts (red.), *Bronnen tot de bouwgeschiedenis van den Dom te Utrecht*, deel 2 (Den Haag 1969) 407.
- 7 'Item gegheven enen boede tot Jan Rugher gesent om die overdorpels aen die kerck aen den tornen', geciteerd in: Jappe Alberts, *Bronnen*, 155.
- 8 Jan Klinckaert, 'Utrecht om te besien...' Het Utrechtse beeldhouwersambacht in de late middeleeuwen, 1430-1528', in: Leeftang en Van Schooten (red.), *Middeleeuwse beelden*, 48-63, aldaar 52.

'Achter de troon' en in Utrecht

Ze heeft in elk geval twee Utrechtse burgemeesters gekend zoals niemand hen heeft gekend, Anne Marie Tellegen (1893-1976). Fockema Andreae noemt ze 'een aristocraat, geen levend mensch' en Ter Pelkwijk 'een banaal man met een zekere kinderlijkheid'.

Toen ze aan haar Haagse loopbaan begon, had ze al een Utrechtse achter de rug. Onder de oorlog opereerde ze in het verzet als dr. MAX (Marie Anne X.). We kenden haar al uit de *Utrechtse Biografieën 4*, hier wordt haar werk in een uitvoerige levensbeschrijving in een brede context gezet, met het accent op haar functie als Directeur van het Kabinet van de Koningin. Maar tot 1946 was ze een Utrechtse. Ze woonde aan de Maliebaan, diende op het stadhuis en deed landelijk verzetswerk. Tenslotte was ze na de oorlog als eerste vrouw lid van het College van Curatoren van de RUU. Een mooie, overzichtelijk en aantrekkelijk geschreven biografie die je niet alleen wijzer maakt over het verzet en de stedelijke en landelijke politiek, maar ook over een vrouw van vlees en bloed. (TvS)

W.H. Weenink, *Vrouw achter de troon. Marie Anne Tellegen 1893-1976*. Amsterdam, Boom, 2014. 480 p. ISBN 978 90 89 53 3616. € 24,90.

kersfamilie in Utrecht. dvd 25 + 21 minuten. Z.p., Beeldland, 2014. € 9,50, te koop in het Volksbuurtmuseum, Waterstraat Utrecht of met € 3,- porto via info@beeldland.nl.

Van kruiden- tot publiekstuin

In 1639 werd op het bolwerk Sonnenborgh (nu de Sterrenwacht) een *hortus medicus* opgericht waarin studenten geneeskunde leerden aan welke planten medicinale krachten werden toegeschreven. Het was het begin van de botanische tuinen van de Universiteit Utrecht, in 2014 375 jaar geleden. Onder invloed van veranderende wetenschappelijke inzichten en maatschappelijke

omstandigheden zou het karakter van de botanische tuin veelvuldig van aanzien veranderen. In dit interessante, soms wat opsommerige boek worden die gedaantewisselingen uitvoerig uit de doeken gedaan: hoe de kruidentuin plaats maakte voor een tuin waarin de taxonomie (beschrijving en indeling van planten) centraal stond, vervolgens de hortus vooral ten dienste stond van de landhuishoudkunde (toen er in de 19e eeuw steeds meer behoefte was aan kennis over voedselproductie), daarna onderzoek naar de fysiologie en anatomie van planten alle aandacht kreeg en tot slot ecologie en biodiversiteit belangrijke aandachtsgebieden werden. De laatste decennia zijn daar de educatieve en recreatieve publieksfuncties bij gekomen. Natuurlijk is er alle aandacht voor de verschillende locaties (Sonnenborgh, Nieuwegracht/Lange Nieuwstraat, Fort Hoofddijk in De Uithof en enkele satelliettuinen elders) en voor de openvolgende hoogleraar-directeuren die aan het hoofd stonden van de tuinen.

Armand Heijnen, *Bloeiende wetenschap. 375 jaar Botanische Tuinen Utrecht*. 112 p. ISBN 978 90 5345 481 7. € 19,95.

Ook verschenen

Marijke Kuper en Monique Thijssen, **Piet Klaarhamer. Architect en meubelontwerper**. Rotterdam, nai010 uitgevers, 2014. 227 p. ISBN 978 94 6208 158 1. € 34,50. Uitgegeven naar aanleiding van de tentoonstelling in het Centraal Museum (te zien t/m 22 maart, zie ook het decembernummer). Korte biografie en uitvoerig, mooi verzorgd overzicht van Klaarhamers meubelontwerpen en architectuur. Als bijlagen o.a. twee van zijn teksten over bouw- en meubelkunst.

Ton Meijers (redactie), **Verborgen juweel. De kapel van de Kathedrale Koor school**. Nijmegen, Valkhof Pers, 2014. 32 p. + cd Kathedrale Koor 76 minuten. ISBN 978 90 5625 430 8. € 15,-. Beschrijving van de totstandkoming van de Kathedrale Koor school aan de Plompstorengracht en van de decoratie van de kapel, staalkaart van de 'nieuwe religieuze kunst' uit het interbellum. Toegevoegd is een cd met een doorsnee van het brede repertoire van het koor.

Do Schat en de oorlog

Generaties Utrechters zijn letterlijk opgegroeid met het volkorenbrood van bakker Do Schat. Do (Dirk) begon in 1923 met één bakkerij en één winkel en veertig jaar later hadden hij en zijn drie zonen twee bakkerijen en negentien winkels. Do en zijn vrouw Dit waren ook maatschappelijk actief en iets daarvan is terug te lezen in het oorlogsdagboekje dat ze bijhielden. Dat document, 38 velletjes met grote tussenpozen gemaakte aantekeningen, is nu (in facsimile en print) uitgegeven in een mooi boekje. Daarin ook een eerder verschenen biografische schets plus de herinneringen van kleindochter Astrid H. Schat aan haar grootvader.

Tegelijkertijd verscheen op dvd een documentaire waarin zoon Arnold samen met zijn kleindochter Puck aan de hand van het dagboekje en bijzondere locaties de familiegeschiedenis onderzoekt. Het verhaal loopt tot 1996 toen de broers het familiebedrijf verkochten. Als bonus bevat de dvd amateurfilmbeelden uit de Utrechtse meidagen van 1945. Jammer genoeg worden die niet door teksten of een voice-over toegelicht.

Ada Berg Schat e.a., *Het oorlogsdagboekje van Do Schat, bakker te Utrecht*. Utrecht, Stichting De Plantage, 2014. 95 p. ISBN 978 90 77030 37 0. € 10,-.

Jos Meijers (regie), *Do Schats Dagboek. Het geheim van een bak-*

Italiaanse gastarbeider in de Demka-fabriek eind jaren 60.

□ FOTO 50 JAAR GASTARBEIDERS IN DE STAD UTRECHT

De Utrechtse jaren van don Roberto

Aalmoezenier van de Italiaanse gastarbeiders

Tussen 1955 en 1960 kwamen de eerste gastarbeiders naar Utrecht, vooral Italianen. Voor hen werd begin jaren zestig een aalmoezenier benoemd, don Roberto Lambriex (1902-1992). Hij bracht veel tijd door bij Bureau Huisvesting, hij ging op zoek naar banen en hij bezocht zijn mensen in het ziekenhuis en de gevangenis. Hij ging ermee door tot na zijn 80e.

In 1961 deed de Utrechtse politie zegge en schrijve twee keer een onderzoek naar 'geweldpleging de dood ten gevolge hebbend'.¹ In één ervan ging het om een duidelijk geval van noodweer. Het andere betrof een 24-jarige Italiaan die was ingerekend voor een *crime passionnel*. Hij werkte bij de Demka en had daar iets moois gekregen met een serveerster in de kantine. Toen hij ontdekte dat zij 'haar gunsten niet tot hem beperkte', ging hij door het lint en bracht haar met een stiletto een dodelijke steek toe.

Waarschijnlijk was dit de eerste keer dat het Utrechtse publiek in de krant iets las over de Italianen, van wie er eind 1961 328 in de stad woonachtig waren. Het waren allemaal alleenstaande jongemannen die 'gastarbeiders' werden genoemd - velen van hen keerden inderdaad na enkele jaren terug naar huis - en die 'logeerden' - de term uit het politiedocument - in pensions en hotels van niet al te beste kwaliteit. Die pensions lagen vooral aan de Amsterdamsestraatweg, de Eerste en Tweede Daalsedijk, in Pijlsweerd en in Lombok. De Italianen waren geworven door Werkspoor, Demka en Jaffa, heel de industriële sector van Utrecht. Die beleefde in de jaren vijftig en de eerste helft van de jaren zestig, toen Nederland de wederopbouw na de oorlog ter hand had genomen, een periode van hoogconjunctuur. De nieuwkomers waren veelal ongeschoold en deden zwaar, smerig en soms ook gevaarlijk werk. De taalbarrière, culturele verschillen en het klimaat maakten de positie van arbeiders uit zuidelijke landen - na de

Italianen volgden al snel Spanjaarden en Grieken - er niet makkelijker op. Op 31 december 1959 stonden er 87 Italianen ingeschreven in Utrecht, eind 1962 waren het er 459. En hun aantal bleef geleidelijk toenemen. Hoewel er wel zorgen waren, vooral over de huisvesting van de 'buitenlandse werknemers' (zo werden ze intussen genoemd), had de stedelijke overheid een jaar later, eind 1963, de indruk dat zij zich vrij goed aanpasten en 'niet abnormaal veel meer' met de politie in aanraking kwamen dan andere groeperingen. Een van degenen die bijdroegen aan de integratie van de eerste generatie Italianen in de stad was hun aalmoezenier, pater Robert Lambriex. Met als kortstondige voorganger bisdomsecretaris Jan Braem - voor de Italianen *don Giovanni* - die concludeerde dat het werk voor de Italianen te veeleisend was om het 'erbij' te doen.²

Handschriften en Haagse kringen

De jonge Lambriex was voorbestemd voor het gelijknamige Maastrichtse familiebedrijf in bouwmaterialen. Zoals gebruikelijk in katholieke zakenmilieus werd hij naar school gestuurd bij de jezuïeten op hun college in Katwijk aan de Rijn. Daarna liep hij stage bij enkele bedrijven in natuursteen, waarbij hij kennis maakte met de abdij Maria Laach in Duitsland. Hij besloot benedictijn te worden en koos voor de abdij van Clervaux (Luxemburg), waar hij in 1924 intrad. In 1927 legde hij zijn kloostergelofte af en vijf jaar later werd hij priester gewijd. Zijn overheid stuurde hem al spoedig naar

Hospita's van Italianen bijeen

De Commissie Bijstand Buitenlandse Werknemers heeft gisteravond de hospita's van de 220 in Utrecht werkzame Italianen een gezellige en leerzame avond in de Ambachtsschool aan het Schoolplein aangeboden.

De voorzitter van de commissie wees erop, dat niet alleen de belangen van de Italianen in Utrecht en omgeving worden behartigd, maar ook die van tachtig Spanjaarden en tweehonderd Belgen.

De commissie verzet bergen werk op het terrein van de maatschappelijke begeleiding, de ontspanning en de organisatie.

Iedere zondagmorgen wordt een druk bezochte kerkdienst gehouden voor de Italianen. Ook de Nederlandse lessen verheugen zich in een grote belangstelling.

De heer G. Francescato liet dia's zien van Italië, dr. J. W. Braem vertelde over Sicilië en de heer A. M. Hazenbroek, leraar aan de Kokschool liet de mogelijkheden zien om met Nederlandse ingrediënten Italiaans eten te bereiden.

Hospita's krijgen voorlichting hoe om te gaan met Italiaanse kostgangers; Nieuw Utrechts Dagblad, 16 november 1961.

□ PARTICULIERE COLLECTIE

Rome, waar vanaf 1933 in de speciaal daarvoor ingerichte pauselijke abdij van San Girolamo werd gewerkt aan een kritische herziening van de *Vulgaat*, de gangbare Latijnse bijbelvertaling van Hiëronymus uit de 4e eeuw. Lambriex had voor dat specialistische werk van filologie, handschriftkunde en tekstkritiek geen opleiding, voelde er zich niet echt toe aangetrokken en sprak er later nauwelijks meer over. In Rome maakte hij in 1941 op het Nederlands College kennis met de inter-nuntius (pauselijke ambassadeur) in ons land, Paolo Giobbe, die, net als alle andere buitenlandse diplomaten, door de Duitsers uit Den Haag was weggestuurd.

Toen dom Lambriex in 1942 hoorde dat zijn vader was overleden, probeerde hij, tegen het advies van zijn abt in, Maastricht te bereiken. Dat lukte hem tenslotte na een tocht vol avonturen en ontberingen. Tot na de bevrijding in 1945 bleef hij in zijn geboortestad,

Don Robert Lambriex als jonge monnik op de vervalste identiteitskaart waarmee hij in 1942 door Frankrijk reisde.

□ PARTICULIERE COLLECTIE

waarna Giobbe hem vroeg te komen helpen op de nuntiatur in Den Haag. Daar werd hij tweede secretaris - de eerste secretaris was altijd een Italiaanse carrièrediplomaat - en behartigde hij alle binnenlandse contacten, want hij was de enige in huis die het Nederlands beheerste. In die Haagse kringen voelde hij zich goed thuis, al was hij in het diplomatieke wereldje wel een opvallende verschijning.³ Hij fungeerde onder meer als gastheer voor mgr. Giovanni Battista Montini (paus Paulus VI van 1963-1978) en als reisgids voor de toenmalige nuntius in Parijs, Angelo Roncalli, later paus Johannes XXIII. Met de gezellige Roncalli deed hij de verplichte nummers van Afsluitdijk, Volendam en Rijksmuseum. Toen zijn gast in 1958 paus werd, waren de Haagse dagen van diens jaargenoot en vriend Paolo Giobbe geteld: hij werd tot kardinaal gepromoveerd en moest tot zijn verdriet terug naar Rome om daar aan de Curie te gaan werken. Met zijn opvolger in de residentie, een nukkige en onaangename man, kon Lambriex het minder goed vinden en toen hij daar-

over bij kardinaal Alfrink zijn hart luchtte, zei deze, denkend aan zijn overbelaste secretaris: 'Er is hier een aalmoezenier voor de Italiaanse gastarbeiders nodig. Is dat niet iets voor U?' En zo verhuisde dom Lambriex naar Utrecht.

Bonbondoos met onderscheidingen

Toen Lambriex in maart 1962 aan zijn taak als aalmoezenier onder de Utrechtse Italianen begon, was hij bijna 60, maar gezond van lijf en leden en blakend van energie. Voorlopig vond hij onderdak bij de zusters van Huize Cunera aan de Nieuwegracht. Medio 1965 kreeg hij er nog een taak bij, die van rector van 'het Weeshuis', Maliesingel 77, op dat moment Verpleeghuis St. Hiëronymus. In de linkervleugel van die neogotische burcht van architect Alfred Tepe ging hij ook

wonen. Zijn hoge, rommelige appartement was afgeladen met paperasen en roomse spulletjes en overal hingen portretten met handtekening van de pausen, prelaten en prominenten die hij in Rome en Den Haag had ontmoet. Ergens op een bijzettafel stond een bonbondoos met daarin de onderscheidingen die hem door die prominenten waren toegekend en waarover hij graag - tikkeltje ijdel, maar ook relativerend - mocht vertellen. Niet alle zusters in het Hiëronymus waren van zijn typisch klerikale stijl gecharmeerd. De jongere onder hen vonden hem zalvend en ouderwets, maar iedereen wist ook dat hij altijd klaar stond voor de zieke en stervende mensen in huis.

Elke zondag was er in de kapel een mis voor de Italiaanse parochianen, wat in dat doorgaans stille huis heel

De Siciliaanse broers Bruno (rechts), Mauricio, Vito en Nicola tijdens de bruiloft van eerstgenoemde, waarschijnlijk in de gang van Huize St. Hiëronymus waar Don Roberto aan verbonden was.

□ FOTO 50 JAAR GASTARBEIDERS IN DE STAD UTRECHT

wat leven teweeg bracht. De kerk-gangers kwamen niet alleen uit de stad, maar ook uit de omgeving, want don Roberto's benoeming gold voor heel de regio: Jutphaas, Zeist, Woerden, De Meern en Maarssen.⁴ Naar al die dorpen werd hij gereden, want zelf was hij geen automobilist. In de stad verplaatste hij zich per bus, minstens tien jaar lang zonder te betalen. Hij begroette de chauffeur, knikte minzaam naar zijn medepassagiers en ging zitten. Pas toen hem een keer naar een kaartje werd gevraagd, besloot hij er voortaan maar een te kopen.⁵ Nog liever liep hij, met gezwinde pas en goed om zich heen kijkend, soms door passanten aangesproken want in zijn habijt en later zwarte, nog weer later grijze, pak met priesterboord - attributen die tussen 1965 en 1970 uit het straatbeeld verdwenen - werd hij langzamerhand een publieke bezienswaardigheid.

De Italianen spraken hem aan met 'Don Roberto', zoals hun parochie-priester thuis, waarmee de aalmoezenier zijn monastieke titel Dom inleverde, al bleef ook die laatste hier en daar nog wel in gebruik. In elk geval bleef hij binnenshuis altijd zijn benedictijnse habijt dragen.

Vanzelfsprekend sprak hij vloeiend Italiaans, maar hij kende ook de Nederlandse verhoudingen goed, beter althans dan de nieuwkomers voor wie hij was aangesteld. Hij dacht er niet aan om rust nemen na zijn 65e, want zijn mensen betrokken hem bij alles wat ze beleefden zodat hij, net als op de nuntiatuur, een onmisbare verbindingsman werd. Hij hield het niet bij de geestelijke belangen van zijn intussen rond 2.000 'Italiaantjes', zoals hij ze patroniserend noemde, hij was ook onvermoeibaar als het erom ging onderdak en werk voor hen te vinden. Zo liep hij, klein van stuk, maar niet van plan zich te laten afschepen, op zijn wandelingen door de stad rustig een garagebedrijf binnen om te vertellen dat hij een jonge, vakbekwame, enthousiaste Italiaanse automonteur kende en om te vragen of er geen plaatsje voor hem was. Maar hij ging ook op bezoek in ziekenhuizen en gevangenissen, als iemand van zijn mensen daar onverhoopt verzeild was geraakt. Hij liet zijn gezicht zien

Sinterklaas met de Italianen begin jaren zestig. Don Roberto helemaal rechts.

□ FOTO ROEL TROOST | PARTICULIERE COLLECTIE

Nieuwjaarsreceptie op de Maliebaan. In het midden kardinaal Alfrink. Don Roberto staat uiterst links.

□ PARTICULIERE COLLECTIE

in het Italiaanse recreatiecentrum in de Raadskelder⁶ en op familiefeesten waarbij hij trouw informeerde naar de rapportcijfers van de kinderen, voor wie hij een *nonno* in bijzondere dienst was. In januari ging hij met een flinke afvaardiging trouw naar een speciale Nieuwjaarsreceptie op de Maliebaan, waar kardinaal Alfrink, met wie don Roberto het altijd al goed had kunnen vinden, op zijn vriendelijkst met een groep bezoekers en hun kroost poseerde voor de fotograaf.

Goed eten, mooie kleren

Het voornaamste sociale probleem waarop aalmoezenier Lambriex stootte was dat van de huisvesting. Niet alleen die van de mannen in de pensions, ook die van de jonge gezinnen. De mooie Italiaanse jongens sloegen met gemak de leukste meis-

Don Roberto op zijn kamer aan de Maliesingel.

□ PARTICULIERE COLLECTIE

jes aan de haak, trouwden en gingen nogal eens, bij wijze van noodoplossing, bij de schoonouders inwonen. Dat leidde geregeld tot spanningen. Van huis uit waren de mannen een andere levensstijl gewend dan de doorsnee Utrechtse, en als ze 's avonds om 9 uur nog een mooie spaghetti met veel olijfolie gingen klaarmaken, was menige schoonmoeder geneigd haar stem te verheffen om zo'n jongen Hollandse manieren bij te brengen. Don Roberto hield zelf te veel van goed eten, met een voorkeur voor de Italiaanse keuken, om niet te begrijpen hoe ernstig deze situatie was. Ook het uitgavenpatroon van de zuidelijke schoonzoon spoorde niet altijd met dat van de familie bij wie hij was ingetrouwd. Nieuwe kleren en modieuze schoenen staan voor een mediterrane man boven aan zijn verlanglijstje, terwijl Nederlanders denken dat een ouderwets jasje nog best even mee kan. Er piekfijn uitzien, *fare la bella figura*, goed voor de dag komen op de *piazza*, dat is in Italië een topprioriteit, maar het is er een die maar weinig Utrechtse iets zegt.

Familiale stress van dit soort is don Roberto heel wat tegengekomen, wat hem des te meer overtuigde van de noodzaak van een eigen huis voor de jonge stellen. Zo was hij een vertrouwde verschijning bij Bureau Huisvesting van de Gemeente, telkens gesierd met het zorgvuldig uitgezochte draagteken van een van zijn lintjes. Er was nog geen digitalisering en zulke trucjes werkten, zeker bij wie te maken had met deze getrainde diplomaat die er uitzag als een dorpspastoor uit vervlogen tijden. Hij stond ook meer dan eens in de rechtbank om daar te tolken, 'vooral in verband met aanrijdingen' voegde hij er ooit niet echt geruststellend aan toe. Schrijven naar bevoegde instanties, aan Italianen de Nederlandse wetgeving uitleggen, zulke dingen kon hij als de beste, en een arbeidsconflict bijleggen, dat kwam ook voor. Maar niet vaak, want 'Italianen zijn harde werkers en er is nauwelijks werkeloosheid onder hen'. En wat voor een werkers: 'Artistiek in ieder vak, of ze nu stukaard zijn, dameskapper, monteur of kleermaker.' Ook de zuidelijke kunst van het complimenten maken met goedklinkende clichés hoefde hij niet meer te leren.

Zijn draai gevonden

Op zijn 80e vertelde hij aan het huis-aan-huisblad *Groot Utrecht* dat hij tot dan toe 119 kerkelijke huwelijken had gesloten en 978 kleine Italiaantjes had gedoopt.⁷ Aan terugtreden dacht hij ook op dat moment nog niet, 80 dat zei hem eigenlijk niet veel, omdat je tenslotte priester was tot je dood. Het lijkt erop dat don Roberto als pastor pas echt zijn draai gevonden had en dat zijn dertig Utrechtse jaren de gelukkigste van zijn leven zijn geweest. Wat niet wil zeggen dat hij van zijn voorgaande ervaringen en relaties geen gebruik bleef maken. Zo kwamen medewerkers van het Catharijneconvent hem trouw feliciteren op zijn verjaardag (8 juli), zowel omdat hij steeds de pauselijke jaarpenningen schonk aan het museum als vanwege de kerkelijke nieuwtjes die er op die drukbezochte receptie in de tuin van *het Hiëronymus* werden rondverteld.

Aalmoezenier Lambriex stopte officieel met zijn werk toen hij de 85 gepasseerd was. Hij verhuisde in 1989 naar de serviceflat Tuindorp Oost aan de Winklerlaan, waar hij zijn 90e verjaardag vierde. Met een leesapparaat en enigszins hardhorend, maar nog steeds binnen- en buitenshuis pastoraal actief 'zij het op bescheiden schaal', en met een geheugen waaruit hij met precisie kon blijven putten. Bijna vijf maanden later, op 23 november 1992, overleed hij in het Ziekenhuis Overvecht. Bij de uitvaart werd zijn kist op de schouders van acht Italiaanse mannen de Catharinakerk ingedragen. Hij wilde begraven worden in Clervaux, maar dat vonden ze daar voor deze structureel uithuizige medebroeder niet voor de hand liggend.

Zo kreeg hij zijn laatste rustplaats in Maastricht, in het familiegraf dat indertijd was ontworpen door het atelier Brom uit Utrecht.

Don Roberto was zijn werk begonnen toen geloof en kerk in de samenleving nog een centrale rol speelden, de hulpverleners een gezicht en een rechtstreeks bereikbaar telefoonnummer hadden en het vreemdelingenprobleem met enkele honderden Italianen, Spanjaarden en Grieken overzichtelijk was. Dertig jaar later was dat allemaal anders geworden.

Noten

- 1 Jaarverslagen gemeente Utrecht, bijlage Politie 1960-1964; HUA 1106, inv. nrs 205-209. Ook de aantallen Italianen in de stad zijn aan deze verslagen ontleend. De gastarbeiders die tussen 1955 en 1960 naar Utrecht kwamen, waren vooral afkomstig uit het Middellandse Zeegebied. Voor de Italianen zie: Marlou Schrover en Judith ten Broeke, *Migranten bij de Demka staalfabrieken in Utrecht (1915-1983)* (Utrecht 2008).
- 2 Dr. J.W.Braem (1923-2009) vertrok in 1967 als priester van het aartsbisdom Utrecht naar Brazilië, waar hij tot het eind van zijn leven heeft gewerkt.
- 3 'Benediktijns diplomaat Dom. Rob. Lambriex', *De Tijd* 6 augustus 1952. Over zijn tocht naar Maastricht in 1942 vertelde hij op 16 april 1989 uitvoerig aan Casper Staal. Aantekeningen in diens persoonlijk archief.
- 4 *Analecta Aartsbisdom Utrecht* 35 (1962) 177. Er waren op dat moment in heel Nederland 28 aalmoezeniers actief onder de Italiaanse werknemers. Dom Lambriex werd pas later geëxclustreerd, dat wil zeggen dat hij verlof kreeg om gedurende langere tijd buiten zijn abdij te verblijven, een verlof dat iedere drie jaar moest worden vernieuwd.
- 5 Mondelinge informatie van zijn erfgenamen, aan wie don Roberto het persoonlijk meedeelde. Een andere anekdote heeft betrekking op zijn medewerking aan een rijexamen. Een kandidaat had hem gevraagd bij dat examen op de achterbank te komen zitten. Toen de examinerator hem de negatieve uitslag moest meedelen, riep de man: 'Maar dat kan niet! Als in ons dorp de pastoor meerijdt, slaag je altijd.'
- 6 Dat was 'onder het Stadhuis' ingericht in 1961, nog voor de benoeming van don Roberto. Later verhuisde *La Casa Italiana* naar een zaal bij de toenmalige Monicakerk aan de Herenweg (1970), waarna het in 1979 onderdak vond, samen met het Griekse trefcentrum, aan de Willem van Noortstraat 25. Tenslotte moest het verkassen naar de Weerdsingel Westzijde.
- 7 In twee interviews sprak don Roberto zelf over zijn werk, toen hij 74 was en bij zijn 80e verjaardag, zie *Groot Utrecht* 18 augustus 1976 en 30 juni 1982. Daarnaast zijn ook de citaten ontleend. Interviewers waren achtereenvolgens Arnold van 't Wed en Henk van Veenendaal. De laatste schreef nog een artikel in *Groot Utrecht* bij de 90e verjaardag en het diamanten priesterfeest in augustus 1992.

Colofon

Tweemaandelijks tijdschrift - 88e jaargang nr. 1 / februari 2015 / ISSN 1380-7137

Deadline agenda nummer 2: 5 maart 2015

Een uitgave van de Vereniging Oud-Utrecht, vereniging tot beoefening en verspreiding van de kennis der geschiedenis alsmede het waken over het behoud van het cultureel erfgoed van stad en provincie Utrecht.

Losse nummers prijs: € 3,00. Verkrijgbaar bij Het Utrechts Archief Hamburgerstraat 28, Broese Stadhuisbrug 5, Bruna Nachtegaalstraat 83, Bruna Zevenwouden 220, Museum Catharijneconvent Lange Nieuwstraat 38 en Utrecht Toerisme Domeinplein 9.

Redactie Maurice van Lieshout (eindredactie), Leen Dorsman, Elisabeth de Ligt, Marion van Oudheusden, Joyce Pennings, Pierre Rhoen, Bettina van Santen, Kaj van Vliet. **Redactieadres** Postbus 131, 3500 AC Utrecht / redactie.tijdschrift@oud-utrecht.nl **Recensie-exemplaren** s.v.p. sturen naar Alexander Numankade 15, 3572 KP Utrecht. **Bijdragen** Sturen aan de redactie, aanlevering via e-mail. Maximale omvang is 2.500 woorden inclusief noten en literatuuropgave. Auteurs wordt gevraagd zich te houden aan de redactionele richtlijnen, verkrijgbaar via de redactie of in te zien op de website. Illustratiesuggesties zijn zeer welkom.

Ontwerp Jeroen Tirlion [BNO], Utrecht **Druk** RotoSmeets Grafische Services

Vereniging Oud-Utrecht - Voorzitter H.A.H.A. (Heins) Willemsen **Secretariaat** Postbus 91, 3500 AB Utrecht / tel: 0647 980 928 / secretariaat@oud-utrecht.nl **Penningmeester** Postbus 91, 3500 AB Utrecht **Ledenadministratie** NL27 INGB 0000 575 520, Zoetermeer. U kunt zich als nieuw lid opgeven door een bericht te sturen naar Oud-Utrecht, Leiwater 67, 2715 BB Zoetermeer of naar ledenadministratie@oud-utrecht.nl. Schriftelijk opzeggen van het lidmaatschap kan vóór 1 december op het zelfde (e-mail)adres. **Contributie** € 30,- per jaar (huisgenootlidmaatschap € 12,50 / jongeren tot 26 en U-pashouders € 17,50 / bedrijven € 50,-).

Leden van wie het e-mailadres nog niet bekend is, wordt verzocht dit door te geven aan ledenadministratie@oud-utrecht.nl.

Agenda

Van der Monde-lezing

Op *dinsdag 10 februari* houdt René de Kam de 30e Nicolaas van der Monde-lezing onder de titel *Geschiedenis in drie dimensies; 3D als onderdeel van de stedelijke geschiedschrijving*. Aan de lange geschiedenis van het reconstrueren van Utrechtse gebouwen wordt dankzij 3D-computerprogramma's een geheel nieuw hoofdstuk toegevoegd. In zijn lezing gaat René de Kam (een van de auteurs van het vorig jaar verschenen boek over de Domtoren) in op de bijzondere mogelijkheden van 3D-computerreconstructies en laat hij zien hoe 3D een onmisbaar onderdeel is van de stedelijke geschiedschrijving van nu en in de toekomst.

De lezing begint om 20 uur en vindt plaats in de (verwarmde) Pieterskerk, Pieterskerkhof Utrecht. De kerk is open vanaf 19.30 uur. De toegang is gratis.

Historisch Café

Op *vrijdag 13 februari* spreekt kunsthistorica Louise van den Bergh-Hoogterp over het ambacht van de belangrijkste vertegenwoordigers van de Utrechtse zilversmeden. Zij promoveerde op een onderzoek getiteld *Goud- en zilversmeden te Utrecht in de late middeleeuwen* en was onder andere lid van de *Society of Jewelry Historians* in Londen.

Een maand later, op *vrijdag 13 maart*, houdt Pieta van Beek een inleiding over Anna Maria van Schuurman, die in 1636 de eerste vrouwelijke student was in Utrecht, Nederland en Europa. Pieta van Beek (1958) is wetenschappelijk onderzoeker aan de universiteiten van Utrecht en Stellenbosch (Zuid-Afrika) en is auteur van verschillende publicaties over Van Schuurman.

Op *vrijdag 10 april* is het de beurt aan Bert Poortman die een lezing houdt over het Ridderkwartier, de omgeving van de Plompetorengracht en het Wolvenplein. Hij is onder meer de auteur van het boekje *Van koetshuizen tot garages* dat door USINE op 13 september 2014 werd uitgebracht in Garage U.T.A.M., Ridder-schapstraat 8.

Het Historisch Café vindt plaats in de Smeezaal op de eerste verdieping van het Bartholomeus Gasthuis, Lange Smeestraat 40. De toegang is gratis. Aanvang van de lezingen om 17.15 uur. Zaal open vanaf 16.45 uur.

Mini-seminar Paus Adrianus VI

Op *zaterdag 7 februari* vindt van 15.00 tot 17.00 uur in Paushuizen een mini-seminar over Paus Adrianus VI plaats. Aanleiding is de opdracht van het Prins Bernhard Cultuurfonds Utrecht voor de vervaardiging van een beeld van de Utrechtse paus. Sprekers zijn Michiel Verweij (biograaf), Ton van Schaik (kerkhistoricus) en Froukje van der Meulen (conservator Paushuizen).

Aanmelden tot 4 februari via redactie.tijdschrift@oud-utrecht.nl. Voor meer informatie: www.oud-utrecht.nl.

Excursie Dom- en Willibrorduskerk

Op *donderdag 19 of vrijdag 20 maart* kunt u deelnemen aan een door de Sint Willibrordusstichting georganiseerde excursie die een bezoek aan zowel de Domkerk als de Willibrorduskerk omvat. Het programma van 10.30 tot 15.30 uur bestaat uit ontvangst en rondleidingen in beide kerken en een lunch in het Domcafé.

Deelnemers betalen € 29,50 p.p.. Voor meer informatie en reserveringen zie: www.sintwillibrorduskerk.nl.

Onmisbaar voor liefhebbers van lokale en regionale geschiedenis

Interesse in de geschiedenis van stad en provincie Utrecht?
Word dan lid van de Vereniging Oud-Utrecht. Het kost weinig en
u krijgt er veel voor terug:

- zes maal per jaar het rijk geïllustreerde *Tijdschrift Oud-Utrecht*
- tweemaandelijks een *digitale Nieuwsbrief* over de historische actualiteit
- ieder jaar een diepgravend *Jaarboek*
- het hele jaar door *exclusieve excursies* waaronder de Grote Dagexcursie
- in februari de prestigieuze *Van der Monde-lezing*
- iedere maand het *Historisch Café* in het Bartholomeus Gasthuis
- de mogelijkheid om als vrijwilliger in een gezellige sfeer deel te nemen aan één van de clusters of commissies.

Bovendien krijgt u als lid korting op tentoonstellingen en activiteiten van Museum Catharijneconvent.

Oud@Utrecht

Bent u al lid?

Geef dan een ander een lidmaatschap cadeau en help Oud-Utrecht op weg naar 2015 leden!

Tot 1 maart kan dat tegen een sterk gereduceerd tarief (€ 17,50 i.p.v. € 30,-).

Voor meer informatie:
ledenadministratie@oud-utrecht.nl

hart
voor
historie
en
cultureel
erfgoed
in
Utrecht

Projectontwikkeling
Bemiddeling
Verhuur
Bouw

Laan van Vollenhove 2925 Zeist • +31 (0) 30 69 5 66 44 • www.lismanenlisman.nl